

Representation of History Education in the Supreme Council of Education and Culture (1301-1320 A.H.): Foundation Period to Evolution

Amir Karimi

Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, East Azarbaijan, Iran.
amirkarimizanjani1379@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0299-1771>

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 7 October 2024

Revised 19 November 2024

Accepted 22 December 2024

Published online 10 February 2025

Keywords:

Contemporary history of Iran, education, history education, history of education, Supreme Council of Education.

ABSTRACT

The Supreme Council of Education (and later Culture), which was established after the Constitutional Revolution in 1301 AH, was considered a legislative and effective institution in the country's education system. This institution has been active in various dimensions, including the teaching of social sciences, including history, being one of the areas it has paid attention to. However, scientific research has not yet focused on this issue, and in this regard, the aim of the present study is to discover the process of compiling and completing history education in the Supreme Council of Education from 1301 AH to 1317 AH and the Supreme Council of Culture from 1317 AH to 1320 AH, coinciding with the fall of Reza Shah. The originality of this research was based on the minutes of the Supreme Council of Education. The results of the study showed that the Qajar period can be called the period of "foundation" of history education; But the teaching of history in the Iranian educational system, especially in different periods, especially during the reign of Reza Shah, has been accompanied by a nationalistic approach and a diversity of curriculum content and has undergone a process of "evolution". This teaching of history includes different aspects of the history of Iran, the world and Europe and explains different cultures and civilizations. In this period, the Council introduces history teaching in different fields (primary, secondary and higher education).

Cite this article: Karimi, A. (2024). Representation of History Education in the Supreme Council of Education and Culture (1301-1320 A.H.): Foundation Period to Evolution. *Journal for the History of Science*, 22 (1), 87-132. DOI: <http://doi.org/10.22059/JHS.2024.383414.371805>

© The Author(s). Publisher: University of Tehran Press

بازنمایی آموزش تاریخ در شورای عالی معارف و فرهنگ (۱۳۰۱-۱۳۲۰ش): دوران پایه‌گذاری تا تکامل

امیر کریمی

گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، آذربایجان شرقی، ایران..

رایانامه: <https://orcid.org/0000-0002-0299-1771>, amirkarimizanjani1379@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>شورای عالی معارف (و بعداً فرهنگ) که بعد از انقلاب مشروطه در سال ۱۳۰۱ ش. تأسیس شد، نهادی قانون‌گذار و مؤثر در نظام آموزش کشور محسوب می‌شد. این نهاد در ابعاد مختلفی فعالیت داشته که آموزش علوم اجتماعی، از جمله تاریخ، جزء مواردی بود که به آن توجه داشته است. با این حال تاکنون تحقیقات علمی توجه‌شان را به این موضوع معطوف نکرده‌اند و در این راستا هدف از پژوهش حاضر کشف روند تدوین و تکمیل آموزش تاریخ در شورای عالی معارف از سال ۱۳۰۱ ش تا ۱۳۱۷ ش و شورای عالی فرهنگ از سال ۱۳۱۷ ش تا ۱۳۲۰ ش مقارن سقوط رضاشاه است. اصالت این تحقیق بر اساس صورت‌جلسات شورای عالی معارف بوده است. نتایج تحقیق نشان داد که دوره قاجار را می‌توان دوره «پایه‌گذاری» آموزش تاریخ نامید؛ اما آموزش تاریخ در نظام آموزشی ایران به‌ویژه در دوره‌های مختلف، به‌ویژه در زمان حکومت رضاشاه، با رویکردی ملی‌گرایانه و تنوع محتوای درسی همراه بوده است و به نوعی روند «تکامل» خود را طی کرده است. این آموزش تاریخ، شامل جنبه‌های مختلف تاریخ ایران، جهان و اروپا می‌شود و به تبیین فرهنگ و تمدن‌های مختلف می‌پردازد. در این دوره شورا در عرصه‌های مختلفی (آموزش ابتدایی، متوسطه و عالی) آموزش تاریخ را وارد می‌کند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۶</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۲۲</p> <p>کلیدواژه‌ها: آموزش و پرورش، آموزش تاریخ، تاریخ آموزش، تاریخ معاصر ایران، شورای عالی معارف.</p>

استناد: کریمی، امیر (۱۴۰۳). بازنمایی آموزش تاریخ در شورای عالی معارف و فرهنگ (۱۳۰۱-۱۳۲۰ش): دوران پایه‌گذاری تا تکامل. تاریخ علم، ۲۲ (۱)، ۸۷-۱۳۲

DOI: <http://doi.org/10.22059/JIHS.2024.383414.371805>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نویسندگان.

مقدمه

مدرنیت، ابعاد مختلفی از زندگی ایرانیان را دچار تحول کرد و آموزش و پرورش از جمله حوزه‌هایی است که از آن تأثیر پذیرفت. آموزش و قانون‌گذاری در حوزه تعلیم و تربیت از جمله رویکردهایی است که بعد از دوران مشروطه و با آغاز شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۱ ش، شکل می‌گیرد. قبل از این نهاد نیز اقداماتی به منظور نوسازی صورت گرفت. در ابتدا باید به عباس میرزا و اعزام دانشجویان به کشورهای خارجی، میرزا تقی خان امیرکبیر و تأسیس دارالفنون و اقدامات میرزا حسن رشدیه اشاره کرد. وزارت علوم نیز در سال ۱۲۷۲ ق، نیز تأسیس شد تا همکاری در این حوزه تقویت شود (شوهانی، ۱۳۸۵: ۴۸۴؛ احمدی، ۱۳۸۵: ۲۱۵). این وزارتخانه به ریاست علی‌قلی خان میرزا اعتمادالسلطنه تأسیس شد و اقدامات مفیدی را پیش برد از جمله اعزام دانشجویان ایرانی به خارج، تأسیس اداره دارالترجمه، تأسیس کتابخانه سلطنتی، تأسیس مجلات مختلف، تأسیس مدارس و دیگر موارد در حوزه آموزش ایران (یزدانی، ۱۳۷۷: ۱۲-۱۳). اما ادامه فعالیت‌های خود را در شورای عالی معرفت دنبال کرد.

شورای عالی معارف و بعدها شورای عالی فرهنگ، مرجع سیاست‌گذاری آموزش عمومی و متوسطه در ایران بود. این شورا در سال ۱۲۷۵ ش تحت نام «انجمن معارف» به دستور مظفرالدین شاه و امین‌الدوله، با هدف توسعه مدارس جدید تأسیس شد. از آن زمان تا کنون، این شورا تحت نام‌های مختلف بدون وقفه (به جز سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۸ ش) فعال بوده است. تعداد جلسات شورای معارف و فرهنگ از سال ۱۳۰۱ تا ۱۳۴۶ ش، ۱۱۴۴ جلسه بوده است. پس از تغییر نام شورای عالی فرهنگ به شورای عالی آموزش و پرورش، شماره جلسات از اول شروع شد و این روند بعد از انقلاب نیز ادامه یافت. تا کنون، تقریباً ۱۰۲۵ جلسه برگزار شده است. از این تعداد، ۱۵۷ جلسه قبل از انقلاب (تا ۱۹ بهمن ۱۳۵۴ ش) و بقیه بعد از انقلاب (از ۸/۷/۱۳۵۸ ش) برگزار شده است («نگاهی به اسناد یک صد ساله یک نهاد...»، ۱۴۰۲). پس معلوم شد که این نهاد برای توسعه مدرنیت در حوزه آموزش نقش فعالی داشته است.

یحیی دولت‌آبادی^۱، در وصف انجمن معارف این‌گونه خاطر نشان می‌کند:
 و اما انجمن معارف - انجمن معارف که بنام شورای عالی معارف نامیده می‌شود تا این
 وقت در منزل نیر الملك وزیر علوم منعقد می‌گردد؛ از این وقت که انجمن اداری
 معارف تا يك اندازه موفق می‌شود از هرج و مرج مدارس جلوگیری کند و مدارس را
 از متوسطه و ابتدائی در تحت نظم و ترتیب واحد درآورده از روی يك دستور دایر
 سازد

او در بارهٔ اینکه برای جلسات یک مکان ثابت لازم است، نیز ادامه می‌دهد
 کتابخانه قدیم دارالفنون که در زاویه مابین دارالفنون و مدرسه نظام واقع است
 انتخاب شده اثاثیه مختصری برای آن محل تهیه دیده می‌شود روز سه‌شنبه هشتم
 جمادی الثانیة ۱۳۲۱ شورای عالی معارف در دارالفنون منعقد می‌گردد (هدایی،
 ۱۳۸۸: ۷۸).

پس می‌بینیم که روند تأسیس این نهاد با چه چالش‌هایی روبه‌رو بوده است. اما این
 شورا دامنه وظایف بسیار گسترده‌ای داشت.

بر اساس نوشتهٔ هدایی (۱۳۸۸)، شورای عالی معارف در آغاز قرن ۲۰ (تصویب در
 مجلس شورای ملی، سال ۱۳۰۰ ش؛ شروع فعالیت: سال ۱۳۰۱ ش) تشکیل شد و
 عهده‌دار نظارت بر برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی کشور شد. تا سال
 ۱۳۱۷ ش که نام وزارت معارف به وزارت فرهنگ تغییر یافت، شورای عالی معارف
 با همین نام به فعالیت خود ادامه داد (همان)؛ برخی از وظایف این شورا از این قرار
 است:

۱. ترویج خط و زبان و ادبیات فارسی و عربی و انتشار مقالات علمی؛
۲. رفع نواقص آموزش عمومی و تأسیس مدارس صنعتی و کشاورزی و
 شبانه‌روزی و ورزش‌های بدنی؛
۳. اصلاح دستورات تحصیلات علمی و فنی و نظامنامه‌های مدارس؛
۴. تهیه دستور تحصیلات معلمان و معلمات و نظامنامه‌های مربوط به آن‌ها
 («قانون شورای عالی معارف»، مصوبات مجلس شورا، ماده ۱۵، دوره ۳).

۱. یکی از اعضای اصلی شورای عالی معارف و نمایندهٔ مجلس شورای ملی بود.

پس از تعیین شرح وظایف این شورا، روال تصویب برنامه‌های درسی در شورای عالی معارف از این قرار بوده است: برنامه‌ها از اداره معارف به شورا پیشنهاد می‌شد، توسط گروه ویژه بررسی و اصلاح می‌شدند و سرانجام به تصویب می‌رسیدند، اگرچه برنامه‌های درسی دوره متوسطه عمدتاً به مدارس پایتخت و شهرهای بزرگ و خانواده‌های مرفه توجه داشت (هدایی، همان: ۷۸). حال باید بررسی کرد که شورا از چه افراد و ترکیباتی تشکیل شده بود. اعضای رسمی شورای عالی شامل پنج نفر دانشمند، دو نفر از معلمان درجه اول مدارس، دو نفر از رؤسای مدارس و یک نفر مجتهد جامع‌الشرایط بود (صافی، ۱۳۶۹: ۱۰۲).

در ادامه، این شورا ترکیب‌های مختلفی را به خود دیده است؛ برای غونه در مورخ ۱۴ آبان ۱۳۰۱ نیز در مورد مجتهد جامع‌الشرایط آمده است که سید مهدی لاهیجی «که از افاضل علمای آزادی‌خواه هستند به عضویت شورای عالی معارف معین شدند.» در عین حال، از اعضای غیرروحانی شورای عالی معارف نیز یاد شده که شامل دکاء الملک فروغی، [سید محمد] تدین، شیخ محمدامین خوبی، دکتر امیراعلم، دکتر مسیح الدوله، میرزا غلامحسین خان رهنما، [میرزا علی محمد خان] مجیر الدوله و [علی‌اکبر] دهخدا بودند^۱ (فراهانی، ۱۳۸۵: ۴۷۰/۲). همچنین مورخ ۱۲ آبان ۱۳۰۲ ش، چنین آمده است:

امروز ترکیب جدید شورای عالی معارف که به ریاست سلیمان میرزا برگزار شده بود تعیین شد. سید مهدی مجتهد لاهیجانی به عنوان مجتهد جامع‌الشرایط، دکتر امیراعلم به عنوان معلم مدرسه عالی، تدین، دکاء الملک، نیرالملک و مجیرالدوله به عنوان دانشمند، غلامحسین خان رهنما، دهخدا و مسیح الدوله به عنوان معلم مدرسه متوسطه.

می‌توان دید که اعضای شورای عالی معارف، از افراد خبره و گاهی دارای تفکرات متفاوت از هم، تشکیل شده بود.

در باره زمان تشکیل جلسات نیز بر اساس گفته یحیی دولت‌آبادی «شورای عالی معارف هم در هفته یک مرتبه در کتابخانه قدیم دارالفنون منعقد می‌گردد و آنچه بتواند در پیشرفت کار معارف جدید کوشش می‌نماید» (دولت‌آبادی، ۱۳۳۷:

۱. تعدادی زیادی از این افراد نقش مهمی در سیاست، فرهنگ و اجتماع ایران در دوره بعد از مشروطه داشتند که توضیح هر یک از این افراد در این نوشته کوتاه ممکن نیست.

۱/۳۳۷). در ادامه مصادف با سال ۱۳۰۶ ش، دایره اقدامات شورا گسترده شد زیرا «مجلس شورای ملی به وزارت معارف اجازه می دهد که شعب شورای عالی معارف را در مراکز مهمه ایالات و ولایات تأسیس نماید» («قانون اجازه تأسیس شعب شورای عالی معارف در مراکز مهمه ایالات و ولایات»، مصوبات مجلس شورا، ماده ۳، دوره ۶). به رغم تمامی تحولات صورت گرفته در عصر رضا شاه، این شورا در سال ۱۳۱۷ ش، در عنوان جدید به نام وزارت فرهنگ نامیده شد که تا سال ۱۳۴۳ ش، ادامه یافت و تعداد اعضایش به ۱۷ نفر رسید (صافی، ۱۳۶۹: ۱۰۲). این شورا تحولات بسیاری را گذرانده است که شرح و بسط در این تحقیق امکان پذیر نمی باشد.

این شورا دیدگاه جالب توجهی به مسأله آموزش تاریخ داشته است و بسیاری از اعضای آن را از ابتدا تا سال ۱۳۲۰ ش تاریخ نویسان تشکیل می دهند که در نوع خود کم نظیر بوده است.^۱ اگرچه در دوره تشکیل آموزش مدرن در ایران، درس تاریخ به عنوان یکی از مواد آموزشی در مدارس مطرح می شود، اما هنوز هم تحقیقات صورت گرفته در این حوزه به سؤالات مهمی همچون: شورای عالی چه تصمیماتی در مورد آموزش تاریخ گرفته است؟ این تصمیمات به کدام بعد آموزشی معطوف بودند؟ به چه مؤلفه‌هایی در آموزش تاریخ، در دوره‌های مختلف شورا، توجه شده است؟ پاسخ نداده‌اند و هنوز هم برای تکمیل اصلاح و آسیب شناسی آموزش تاریخ در مدارس کشور نیازمند بازخوانی تصمیمات و اقدامات شورای عالی معارف هستیم. بدون شک تصمیم‌گیری بدون اطلاع از گذشته آموزش تاریخ در ایران نه تنها می تواند خام و ناپخته باشد، بلکه می تواند جریان آموزشی را از مسیر اصلی اش دور سازد. پس هدف محققان در این تحقیق کشف روندهای آموزش تاریخ در شورای عالی معارف و فرهنگ تا زمان سقوط رضا شاه است.

پیشینه پژوهش

در حوزه شورای عالی معارف، پژوهش‌هایی شده است که به چند مورد از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می شود. مقاله «سیاست و آموزش در دوره پهلوی دوم؛ بررسی موردی

۱. برای نمونه می توان به محمد علی فروغی، عبدالحسین شیبانی، حسن پیرنیا، علی اکبر بینا، غلامرضا رشید یاسمی و علی اصغر حکمت اشاره کرد.

علل، چگونگی و فرایند تغییر مباحث و مصوبات شورای عالی فرهنگ: ۱۳۲۰ - ۱۳۳۲» از راعی گلوچه و رحمانیان، کتاب لوایح و قوانین تشکیل شورای عالی معارف، فرهنگ، آموزش و پرورش و تاریخ تطور و تحول شورای عالی آموزش و پرورش ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۸ ه. ش از مصطفی کُهندانی، مقاله «نقش شورای عالی آموزش و پرورش در پیشبرد نظام آموزش و پرورش» از احمد صافی، کتاب سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران از احمد صافی به اسناد منتشر شده و صورت جلسات شورای عالی متمرکز شده اند و مباحث مفیدی را در حوزه مدیریت آموزش ایران مطرح می کنند و در مواردی کوتاه و یا در کنار طرح جدول دروس و مصوبات به آموزش تاریخ پرداخته اند.

در ادامه، کتاب «سیر تحول برنامه های درسی ابتدایی و راهنمایی (۱۳۰۱ تا ۱۳۸۴ شمسی)» از جمیله السادات حسینی روح الامینی، مقاله «تاریخچه مختصر تشکیل شورای عالی آموزش و پرورش و دبیرخانه آن» نوشته جمعی از نویسندگان، مقاله «بیست سال آزمون و جستن: نگاهی به برنامه های درسی دوره متوسطه عمومی در دو دهه نخست قرن حاضر» از محمد هدایی، مقاله «شورای عالی معارف؛ موافقان و مخالفان» از اصغر (سیاوش) شوهانی، مقاله «تحلیل جامعه شناختی گفتمان سیاست زبانی در دوره پهلوی اول (با تأکید بر مصوبات شورای عالی معارف)» از کهنه پوشی و دیگران و کتاب تحول تاریخ نگاری در ایران معاصر از فرزین وجدانی به موضوعاتی مرتبط و مشابه با تحقیق حاضر می پردازند. تمرکز تحقیقات صورت گرفته بیش از آموزش تاریخ معطوف به شورای عالی معارف بوده و هنوز هم خلأ تحقیق در این حوزه رفع نشده است.

بر این اساس مرور و بررسی اسناد مهمی همچون شورای عالی آموزش و پرورش به عنوان یک نهاد تصمیم گیرنده و تأثیرگذار می تواند پژوهشگران را از روند تکامل آموزش تاریخ در ایران معاصر آگاه تر سازد و خلأ پژوهشی موجود در باره ناآگاهی در این حوزه کنار رود. پس این تحقیق روند آموزش تاریخ را در بازه زمانی ۱۳۰۱ ش تا ۱۳۲۰ ش، بررسی می کند که با بررسی اسناد و کمک گرفتن از منابع دست دوم صورت خواهد گرفت.

روش‌شناسی

روش این تحقیق از نوع بنیادی-نظری است و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و اسنادی است. در این پژوهش، اسناد و صورت مذاکرات موجود در مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش از شماره اول در سال ۱۳۰۱ ش، مصادف با اواخر دوران قاجار تا سال ۱۳۲۰ ش، مصادف با اواخر دوره رضاشاه پهلوی بررسی شده‌اند. این اسناد جزو منابعی است که کمتر به آنها توجه شده است و می‌توانند آغاز شروع روندی برای آشنایی با بنیان‌گذاری آموزش در ایران معاصر باشند. با این حال تعدادی از صفحات و تعدادی از دوره‌ها قابل دسترسی نبودند که محدودیت‌های پژوهش را نشان می‌دهد. نکته قابل‌یادآوری، شروع مجدد شماره‌های شورای عالی از شماره یک، بعد از به تخت نشستن رضاشاه است.

دوره پایه‌گذاری (آموزش تاریخ از ۱۳۰۱ ش - ۱۳۰۴ ش)

از زمان اولین جلسه شورای عالی معارف در نهم ربیع‌الاول ۱۳۴۱ ق، برابر با ۷ آبان ۱۳۰۱ ش، (صورت مذاکرات جلسات شورای عالی آموزش و پرورش (معارف)، (جلسه ۱) تا جلسه بیست و ششم از درس تاریخ، موضوعی مطرح نمی‌شود [پیوست ۱]. در ابتدا بیشتر به مسائل قانونی و نظام تشکیلاتی آن شورا (همان، جلسه ۲-۴)، اعطای مدال به برگزیدگان فرهنگی (همان، جلسه ۵-۶) و مجلات پرداخته شده است. در جلسه بیست و ششم در باره «پروگرام ابتدایی و متوسط» (همان، جلسه ۲۶) صحبت شده است. در ادامه در ذیل عنوان «موضوع تعلیمات ابتدایی» در جلسه بیست و هفتم چنین آمده است:

مقصود از تعلیمات ابتدایی آن است که دانستن آن‌ها بر هر کس لازم است... حب وطن و علل و نتایج آن مخصوصاً شناختن مقامی را که وطن ما در این کره حائز است و مساعی و مجاهداتی را که برای اعلا و ترفیع آن باید بکار برد. دانستن وقایع مهمه تاریخی که سبب تشکیل اوطان مختلفه شده و طرقی را که اهالی هر مملکت برای ارتقای به درجات عالیه عظمت و ثروت و تمدن پیموده و می‌پیمایند (همان، جلسه ۲۷). [پیوست ۲]

بر این اساس ما شاهد دو عنصر «ناسیونالیسم» و «مدرنیته» در آموزش تاریخ هستیم که شورا به آنها اشاره مستقیم می‌کند.

در ادامه در باره پروگرام ابتدایی سال دوم در ذیل «قرائت تاریخی و جغرافیایی» آمده است که «قصص تاریخی راجع به ایران با ذکر مشهورترین رجال ایرانی از هر طبقه به اختصار با توجه به اینکه آثارشان موجب مزید افتخار ایرانیان است» (همان، جلسه ۲۸)، برای سال سوم «تاریخ ایران از بدو تأسیس سلطنت تا صدر اسلام به صورت مختصر» (همان، جلسه ۳۰)، برای سال چهارم «دوره خیلی مختصر تاریخ ایران مشتمل بر ذکر معروفترین سلسله‌ها و بزرگ‌ترین پادشاهان و عظیم‌ترین انقلابات و وقایع از صدر اسلام تا زمان هذا» (همان، جلسه ۳۹)، [پیوست ۳]. در اظهار نظری منتسب به [سید محمد] تدین^۱ در جلسه ۴۰ گذراندن «تاریخ عمومی و ایران» برای اخذ دیپلم جزو مواد ضروری محسوب می‌شود که در همین جلسه نیز به تصویب رسید. آموزش تاریخ (به عنوان تفکری پویا) در این دوره محدودیتی احساس نمی‌کند و در برنامه دیگر مدارس و آموزش عالی، همچون مدرسه حقوق نیز وارد می‌شود.

همچنین در پروگرام مدرسه حقوق^۲ «تاریخ ایران و تاریخ عمومی» جزو مواد درسی شناخته شدند که دانش آموزان این مدرسه باید آن را بگذرانند و دروسی با عنوان «تاریخ عمومی حقوق» و «تاریخ سیاسی»، «تاریخ معاهدات» را نیز تعلیم ببینند (همان، جلسه ۴۰). روند درس تاریخ در سال چهارم متوسطه (همان، جلسه ۴۹) و ششم متوسطه (همان)، شعبه ادبی نیز بدون تغییر ادامه می‌یابد؛ اما در پروگرام سال چهارم شعبه علمی برای درس تاریخ این موارد نوشته شده است:

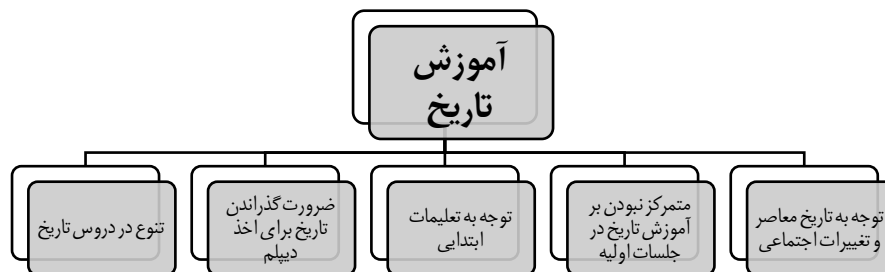
تاریخ: تاریخ ایران: تاریخ ایران از ابتدای صفویه تا زمان هذا. مخصوصاً تشریح اوضاع داخله و ایران و روابط خارجه از صفویه ... اروپا و سایر ممالک عالم: تاریخ جدید و معاصر با توجه مخصوص به ... علوم و ادبیات و صنایع، مستظرفه و بالخصوص تغییراتی که در تجارت و صنعت در ازمنه نوزدهم و بیستم از جهت استعمال بخار و الکتریسیته پیدا شده است ... (همان).

تا این مرحله می‌توان استنباطی از روند آموزش به دست آورد؛ همچون اینکه در ابتدا، جلسات شورای عالی معارف بیشتر به مسائل قانونی و تشکیلاتی پرداخته و

۱. نماینده مجلس بیرجند که بعدها نیز رئیس مجلس، وزیر کشور و وزیر فرهنگ رضا شاه شد.
 ۲. این مدرسه در سال ۱۲۹۸ ق احداث شد و شرط ورود به آن داشتن دیپلم بود و در آخر در دانشگاه تهران ادغام شد.
 پس این مدرسه جزوی از آموزش عالی این دوره محسوب می‌شود.

موضوع تاریخ به طور خاص مطرح نشده است. این نشان دهنده اولویت‌های اولیه شورا در زمینه‌های دیگر به جای آموزش تاریخ است. در جلسه بیست و هفتم، موضوع تعلیمات ابتدایی و اهمیت آن در شناخت وطن و تاریخ مطرح می‌شود. این نشان دهنده رویکردی ملی‌گرایانه است که بر اهمیت حب وطن و آگاهی از تاریخ و وقایع مهم تأکید دارد. متن صورت جلسات به تفصیل به برنامه‌های آموزشی برای سال‌های مختلف از ابتدایی تا آموزش عالی اشاره می‌کند. برای مثال، در سال دوم، قصص تاریخی و شخصیت‌های مهم ایرانی معرفی می‌شوند و در سال‌های بعد، تاریخ ایران از بدو تأسیس سلطنت تا صدر اسلام و همچنین وقایع مهم از صدر اسلام تا زمان حاضر تدریس می‌شود. این برنامه‌ها نشان دهنده تلاش برای ایجاد یک پایه قوی از تاریخ‌نگاری در نظام آموزشی است.

در ادامه، تأکید بر اینکه گذراندن «تاریخ عمومی و ایران» برای اخذ دیپلم ضروری است، نشان دهنده اهمیت این درس در نظام آموزشی و تأثیر آن بر تربیت شهروندان آگاه و مسؤول است. دروس تاریخ در مدارس مختلف، از جمله مدرسه حقوق، شامل تاریخ عمومی، تاریخ سیاسی و تاریخ معاهدات می‌شود. این تنوع نشان دهنده تلاش برای گنجانیدن ابعاد مختلف تاریخ در آموزش و پرورش است. در برنامه سال چهارم شعبه علمی، تأکید بر تاریخ ایران از ابتدای صفویه تا زمان حاضر و همچنین تغییرات اجتماعی و صنعتی در قرن نوزدهم و بیستم وجود دارد. این موضوع نیز نشان دهنده رویکردی جامع به تاریخ است که نه تنها به وقایع سیاسی بلکه به تحولات اجتماعی و اقتصادی نیز توجه دارد.

شکل ۱. آموزش تاریخ در اولین جلسات شورای عالی معارف

در سال ۱۳۰۳ ش، میزان توجه به آموزش تاریخ و برنامه‌درسی آن به اوج خود می‌رسد، برای نمونه در صورت‌جلسات این دوره برای سال اول آمده است که حب وطن و علل و نتایج آن مخصوصاً شناختن مقامی راکه وطن مادر این کره حائز است و مساعی و مجاهداتی راکه برای اعلا و ترفیع آن باید بکار برد (همان، جلسه ۴).

برای سال دوم (ابتدایی) درسی به نام تاریخ نیامده است، ولی در سال سوم (ابتدایی) شرحی بر تاریخ به این صورت اضافه می‌شود:

سلسله کیان به اختصار: سیروس، داریوش، اردشیر درازدست، دارا اسکندر، ظهور دین مسیح.

سلسله ساسانیان به اختصار: اردشیر بابکان، یزدگرد اول، شاپور اول، شاپور دوم، قباد، انوشیروان، یزدگرد سوم.

اسلام: ظهور اسلام و مختصری از سیره نبوی، ابوبکر، عمر، عثمان، حضرت امیر علی بن ابی طالب، معاویه، عمر عبد العزیز، هارون الرشید، مأمون. (همان ۴).

در ادامه برای سال چهارم نیز این گونه آمده است:

صفاریان: یعقوب بن لیث

سامانیان: اسماعیل، ذکر رودکی و فاریابی

غزنویان: سلطان محمود و سبکتگین، فردوسی، عنصری، فرخی، ...

دیلمه: عمادالدوله، عضدالدوله

سلاجقه: الب ارسلان، جلال الدین ملکشاه، نظام الملک و عمر خیام

چنگیزیان و تیموریان: چنگیز خان و کارهای عمده او و نتایج آن، هلاکوخان و خواجه نصیرالدین طوسی، امیر تیمور و مدت سلطنت او.

صفویه: شاه اسماعیل و وقایع مهمه زمان او، شاه عباس کبیر، شاه سلطان حسین و انقراض آن سلسله.

افشاریه و زندیه: نادرشاه و ذکر اجمالی از فتوحات او، کریم خان زند.

قاجاریه: شرح حال آقا محمدخان و کارهای او، فتحعلی شاه، محمدشاه، ناصرالدین شاه، میرزا تقی خان امیر، مظفرالدین شاه، مشروطیت ایران (همان).

پس تا این مقطع تحصیلی، دانش آموزان تاریخ ایران را از آغاز تا زمان حال مطالعه می‌کردند.

در سال پنجم شاهد ورود تاریخ جهان و تاریخ اسلام به آموزش تاریخ هستیم. برای سال پنجم (ابتدایی) این سیاهه در نظر گرفته شده بود:

تاریخ: مصر و کلد و آشور و بنی اسرائیل و فنیقیه و مدی به طوری که مقدمه برای تاریخ ایران باشد- سلسله هخامنشیان، یونان در جهان بزرگ آن از قبیل هم- ارسطو- افلاطون- سلسله اشکانیان- جمهوری روم ... امپراتوری با ذکر بزرگترین قیصره مانند ژول سزار و آگوست و طرازان. سلسله ساسانی. انتشار دین مسیح در ممالک رم- انقراض روم غربی به واسطه استیلای ژرمن ها- ظهور اسلام و مختصری از سیره نبویه صلی اله علیه و آله و ائمه هدی- فتح ایران- تشکیل و بسط ممالک اسلامی- بنی امیه- بنی عباس به اختصار- مختصری از تمدن اسلامی در عصر عباسیان و دخالت ایرانیان و ظهور و تکمیل آن- دولت شارلمانی در مغرب- تجزیه دولت اسلام به خلافت مشرق و مغرب (همان).

در سال ششم^۱ دوره تاریخ ایران بعد از اسلام آمده است

تأسیس سلسله سلاطین ایرانی و ترک در ایران بعد از اسلام- صفاریان- سامانیان- غزنویان- دیلمه- سلجوقیان- خوارزمشاهیان- اتابکان فارس و آذربایجان- ظهور و ترقی ادبیات فارسی- جنگ های صلیبی در شرق- استیلاء مغول و نتایج آن در ایران- تشکیل دولت عثمانی- استیلاء تیمور و سلسله تیموری، انقراض گورکانیان در ایران- فتح قسطنطنیه- اکتشافات جغرافیایی در قرن^۲ پانزدهم و شانزدهم میلادی و تأثیر اوضاع آن در اروپا و عالم- ترقی علمی و صنعتی اروپا- سلسله صفویه و تجدید ملت ایرانیان با توجه به سلطنت شاه اسماعیل و شاه عباس کبیر- پطرکبیر در روسیه- سلسله افشاریه و زندیه با توجه بخصوص به نادرشاه و کریم خان زند- تشکیل دولت قرن- مداخله انگلیسی ها در هندوستان- سلسله قاجاریه تا سلطنت محمدشاه- انقلاب کبیر فرانسه و نتایج آن در اروپا و عالم- امپراطوری ناپلئون و زوال آن- تمدن جدید و ترقی علم و صنعت در قرن نوزدهم میلادی- سلطنت محمدشاه و ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه در روابط خارجی ایران با باقی ممالک عالم- مقدمات انقلاب ایران و استقرار

۱. در باره سال های تحصیلی باید خاطر نشان کرد که در ابتدا نظم خاصی در تقسیم آنها به ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان نبوده است، بلکه از دوره های ابتدایی و متوسطه یاد شده است. اما در دوره رضا شاه دبستان شامل شش سال شد و به مرور تغییراتی در تمامی مقاطع ایجاد شد. مثلاً متوسطه هم برای دبیرستان در ابتدا و بعداً راهنمایی در نظر گرفته می شود که در مجموع شامل شش سال می شد. پس زمانی که کلماتی مانند ادبی، ریاضی، طبیعی بر آخر سال ها اضافه می شود نشان از آن است که مربوط به دبیرستان یا دوره متوسطه است.

۲. در بعضی از موارد از واژه «مائه» معادل قرن برابر با صد سال استفاده شده که برای روانی متن در همه جا از واژه قرن استفاده شده است.

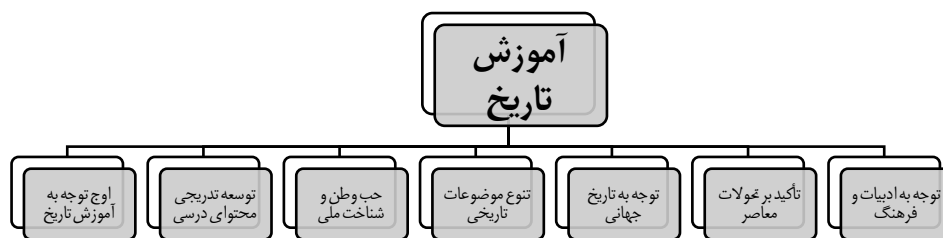
مشروطیت- ترتیب دول اروپا در قرن نوزدهم- سیاست خارجی و مستعمراتی اروپائیان- تمدن جدید در قرن بیستم- جنگ‌های بین‌المللی (همان).
این رویکرد که دانش آموزان بارها مواد درسی تکراری را در درس تاریخ آموزش می‌بینند از این دوره آغاز می‌شود که خالی از عیب هم نیست و انتقادهای متعددی به این روش وارد است.

در ادامه صورت‌جلسات مواردی برای تکمیل و اصلاح سال پنجم (ابتدایی) آمده است که (بسیار شبیه صورت جلسه شماره چهارم است) «سلسله کیانی به اختصار: سیروس، داریوش، اردشیر درازدست ... مأمون.» (همان، جلسه ۱۰).
همچنین در رویکردی شخصیت‌محور در آموزش تاریخ برای سال ششم نیز این‌گونه نوشته شده است: «صفاریان: یعقوب بن لیث ... میرزا تقی خان امیر، مظفرالدین شاه، مشروطیت ایران.» (همان، جلسه ۱۰).

در تحلیل موارد فوق می‌توان به این نکات اشاره کرد. در سال ۱۳۰۳ ش، توجه به آموزش تاریخ و برنامه درسی آن به اوج خود می‌رسد. این نشان‌دهنده اهمیت فزاینده‌ای است که به تاریخ به عنوان یک موضوع آموزشی داده می‌شود و می‌تواند به نیازهای اجتماعی و فرهنگی آن زمان پاسخ دهد. در برنامه درسی سال اول، تأکید بر «حب وطن» و شناخت مقام وطن در جهان وجود دارد. این نشان‌دهنده رویکرد ملی‌گرایانه‌ای است که در آموزش تاریخ دنبال می‌شد و هدف آن تقویت هویت ملی و آگاهی از تاریخ و فرهنگ کشور است. در سال‌های مختلف، محتوای درسی تاریخ به تدریج توسعه می‌یابد. برای مثال، در سال سوم، تاریخ سلسله‌های مختلف از جمله کیانیان و ساسانیان و همچنین تاریخ اسلام به صورت مختصر تدریس می‌شود.

در برنامه‌های سال‌های چهارم و پنجم، موضوعات متنوعی از تاریخ ایران و جهان شامل سلسله‌های مختلف، شخصیت‌های تاریخی و وقایع مهم بررسی می‌شود. این تنوع نشان‌دهنده تلاش برای گنجاندن ابعاد مختلف تاریخ در آموزش و پرورش است. در سال پنجم به تاریخ کشورهای باستانی دیگر مانند مصر، کلد، آشور و یونان نیز توجه شده است که نشان‌دهنده رویکردی جامع به تاریخ است که نه تنها به وقایع سیاسی بلکه به تحولات اجتماعی و فرهنگی در سطح جهانی نیز توجه دارد. در سال ششم، تأکید بر تحولات معاصر و تأثیرات آن بر ایران

وجود دارد. موضوعاتی مانند انقلاب کبیر فرانسه، جنگ‌های بین‌المللی و تأثیرات آن بر روابط خارجی ایران به‌وضوح در برنامه‌های درسی گنجانده شده است. در کنار تاریخ، به ادبیات فارسی و شخصیت‌های ادبی نیز اشاره می‌شود که نشان‌دهنده اهمیت ادبیات به‌عنوان بخشی از هویت فرهنگی و تاریخی ایران است.

شکل ۲. آموزش تاریخ در جلسات شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۳ ش

بر اساس اساس نامهٔ مدرسهٔ صنعتی در پروگرام مدرسه آمده است که برای «کلاس اول (قسمت اول): دو ساعت تاریخ ایران از آزمون قبل تاریخی تا زمان اسکندر- تاریخ یونان و مصر به اختصار» (همان، جلسهٔ ۱۷) و «کلاس اول (قسمت دوم): دو ساعت تاریخ ایران و ممالک شرق بخصوص تمدن ایران قدیم» (همان) در نظر گرفته شده است. این روند به‌مرور تکمیل می‌شد. در دستور تعلیمات دورهٔ اول متوسطه آمده است

تاریخ (سه ساعت): ازمنه قدیمه- ازمنه قبل تاریخ به‌طور عموم- ازمنه ماقبل تاریخ ایران- تاریخ ممالک که دولت هخامنشی از آن تشکیل یافته (مصر، کده، ... فلسطین و بنی اسرائیل، فنیقیه، لیدی، ذکر اختصاصات جغرافیایی ... و وقایع تاریخی و تمدن هر مملکت)- اختصاصات جغرافیایی- نژاد ایرانی و دین زرتشت- تاریخ ایران و مشرق زمین (پیشدادیان و کیانی) به اختصار- دولت ماد- دولت هخامنشی- سلاطین بزرگ هخامنشی- تمدن هخامنشی- یونان به اختصاصات جغرافیایی- ازمنه ماقبل تاریخی دوره هومر- ... کلنی‌های یونان به اختصار- جنگ‌های مدیک- قرن پریکلس و ادبیات و صنایع مستظرفه و مملکت تا زمان اسکندر- مقدونیه- فیلیپ و اسکندر- انقراض دولت هخامنشی و اختلاط تاریخ مشرق و مغرب- هلنیسم در شرق- تجزیه دولت اسکندر- ... (همان، جلسهٔ ۱۹).

در یکی از طولانی‌ترین موارد قید شده در صورت‌جلسات نیز برای سال اول (متوسطه) چنین آمده است:

تاریخ (سه ساعت): ایران: سلسله اشکانی و ساسانی (سلاطین بزرگ و وقایع مهم تمدن هر یک از دو سلسله) - دولت عرب (عربستان و قوم عرب - ظهور اسلام - خلفا - فتوحات عرب - تمدن اسلامی) - دولت روم - اوضاع ایتالیا قبل از تأسیس روم - تبدیل سلطنت روم به جمهوری و ترتیب دولت جمهوری - فتوحات زمان جمهوری - تغییرات مهمه داخله از حیث حقوق و قوانین و عادات و اخلاق - تبدیل جمهوری به امپراطوری - قیصر و امپراطورهای بزرگ - ترتیب دولت امپراطوری و تمدن و عقاید و اخلاق در زمان امپراطوری - تغییرات مهمه در اواخر دولت روم - استیلای ژرمن‌ها - انقراض روم غربی «اختصاص داده شده بود (همان).

در ادامه برای سال دوم (متوسطه)

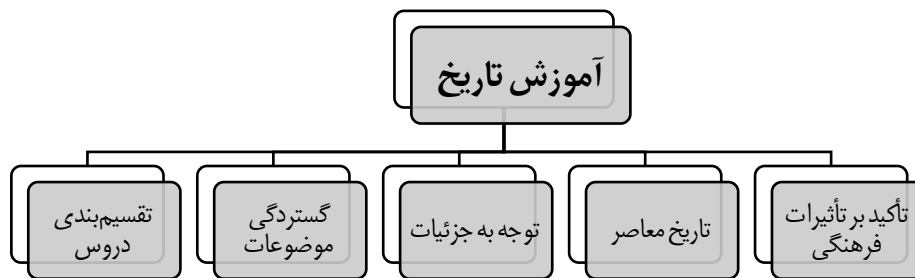
تاریخ (دو ساعت): ایران: سلسله‌های بزرگ که در تجزیه دولت عرب تشکیل یافته - آداب و اخلاق و تمدن و زبان و ادبیات رجال بزرگ ایرانی قبل از مغول - استیلای مغولان بر خوارزمشاهیان - سلاطین بزرگ مغول - فترت بین مغول و تیمور - استیلای امیر تیمور و سلسله تیموریان. اروپا: شروع قرون وسطی و تنزل تمدن - تشکیل دولت شارلمانی و تنزل آن - ملوک الطوائف - ... - پاپ - تشکیل دولت امپراطوری آلمان - جنگ‌های صلیبی و تأثیر آن در تمدن اروپا - وضع دول اروپا در آخر قرون وسطی - تمدن قرون وسطی و ترقی آن در قرن سیزدهم - اکتشافات و اختراعات بزرگ (فن چاپ، قطب‌نما و باروت و غیره) - انقراض روم شرقی و ختم قرون وسطی و نشر معارف یونانی در اروپا - اکتشافات جغرافیایی (کشف راه هندوستان ... (همان).

و سال سوم (متوسطه)

تاریخ (دو ساعت): ایران: فترت بین تیموریان و صفویه - سلسله صفویه و تأسیس این سلسله - شاه اسماعیل و شاه عباس اول (وقایع مهمه با ذکر اسم سلاطین و تمدن صفوی) - فتنه افغان - نادرشاه - کریم خان زند - سلسله قاجاریه به اجمال. اروپا: ترتیب مرکزیت و قدرت دولت در فرانسه - لویی چهاردهم و پلیتیک داخلی و خارجی او - تأسیس دولت روس (پتر کبیر و کاترین دوم) - تأسیس دولت پروس - تغییر وضع اطیش در قرن هجدهم - اوضاع فرانسه در قرن هجدهم - اوضاع انگلیس در قرن هجدهم - جنگ استقلال اتازونی - کشمکش فرانسه و انگلیس بر سر مستملکات و ترتیب کلنی‌های اروپایی در قرن جدید و تصرف هندوستان - علم و ادبیات و صنایع مستظرفه در کلیه ممالک اروپا در قرن هفدهم و هجدهم -

شورش فرانسه و امپراطوری ناپلئون و کنگره وینه و تغییرات بزرگ دول اروپا در قرن نوزدهم به طور اجمال - پلیتیک دول اروپا در خارج اروپا - استقلال ممالک در آمریکا - ژاپن و چین و مسئله شرق اقصی - جنگ بین الملل و نتایج آن (همان). بر این اساس، دروس تاریخ به صورت منظم و با تقسیم‌بندی مشخص به کلاس‌های مختلف اختصاص داده شده است. این تقسیم‌بندی نشان‌دهنده اهمیت آموزش تاریخ ایران و تمدن‌های باستانی در برنامه درسی است. محتوای دروس شامل موضوعات متنوعی از تاریخ ایران، دولت‌های باستانی، تمدن‌های مختلف و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آن‌ها می‌باشد.

در برنامه درسی، به جزئیات جغرافیایی، نژاد ایرانی، دین زرتشت و وقایع تاریخی مهم اشاره شده است. این امر نیز نشان‌دهنده تلاش برای ارائه یک تصویر جامع و دقیق از تاریخ و فرهنگ ایران و دیگر تمدن‌ها است. در سال‌های بعدی، موضوعات مربوط به تاریخ معاصر ایران و اروپا نیز گنجانده شده است. به عنوان مثال، در سال سوم، به وقایع مهمی چون فترت بین تیموریان و صفویه، جنگ استقلال آمریکا و تحولات سیاسی در اروپا پرداخته می‌شود. دروس به تأثیرات فرهنگی و اجتماعی جنگ‌ها و تحولات سیاسی نیز توجه دارند، مانند تأثیر جنگ‌های صلیبی بر تمدن اروپا و تحولات در قرون وسطی.

شکل ۳. تکمیل آموزش تاریخ در جلسات شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۴ ش

بنا بر این، آموزش تاریخ در این برنامه درسی به وضوح شکل اولیه و ساختار منسجمی را پیدا کرده بود که شامل تقسیم‌بندی دقیق موضوعات و توجه به جزئیات تاریخی و فرهنگی است. با ارائه دروس متنوعی از تاریخ ایران باستان،

دولت‌های مختلف و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آن‌ها، دانش‌آموزان به درک عمیق‌تری از تحولات تاریخی و تمدن‌های مختلف دست می‌یابند. این رویکرد جامع و نظام‌مند به آموزش تاریخ، فقط به شناخت وقایع مهم کمک نمی‌کند، بلکه زمینه‌ساز تفکر و تحلیل تاریخی در دانش‌آموزان می‌شود و به آن‌ها این امکان را می‌دهد که ارتباطات بین رویدادها و تأثیرات فرهنگی را بهتر درک کنند.

دوره تکامل (آموزش تاریخ از ۱۳۰۴ ش - ۱۳۲۰ ش)

در بازه زمانی شانزده‌ساله حکومت مطلقه رضاشاه شاهد ادامه روند تصمیم‌گیری برای آموزش تاریخ در شورای عالی معارف هستیم. برای نمونه تاریخ در درس آموزشی زنان مشاهده می‌شود. در دستور تعلیمات متوسط نِسوان در مورد درس تاریخ این‌گونه آمده است:

سال اول: تاریخ ممالک که دولت هخامنشی از آن تشکیل یافته (مصر، کلد، ... فلسطین و بنی‌اسرائیل، فنیقیه، لیدی، ذکر اختصاصات جغرافیایی ... و وقایع تاریخی و تمدن هر مملکت) - اختصاصات جغرافیایی - نژاد ایرانی و دین زرتشت - تاریخ ایران و مشرق زمین (پیشدادیان و کیانی) به اختصار - دولت ماد - دولت هخامنشی - سلاطین بزرگ هخامنشی - تمدن هخامنشی - یونان به اختصاصات جغرافیایی - از منته ماقبل تاریخی دوره هومر - ... کلنی‌های یونان به اختصار - جنگ‌های مدیک - قرن پریکلس و ادبیات و صنایع مستظرفه و مملکت تا زمان اسکندر - مقدونیه - فیلیپ و اسکندر - انقراض دولت هخامنشی و اختلاط تاریخ مشرق و مغرب - هلنیسم در شرق - تجزیه دولت اسکندر - اسکندریه و ملیت آن - خلفا اسکندر در ایران (همان، جلسه ۳۱).

در ادامه جلسه سی و یکم، به عنوان یکی دیگر از جلسات مهم در حوزه آموزش تاریخ (متوسطه)، آمده است که

سال دوم: ایران: سلسله اشکانی و ساسانی (سلاطین بزرگ و وقایع مهم تمدن هر یک از دو سلسله) - دولت عرب (عربستان و قوم عرب - ظهور اسلام - خلفا - فتوحات عرب - تمدن اسلامی) - دولت روم - اوضاع ایتالیا قبل از تأسیس روم - تبدیل سلطنت روم به جمهوری و ترتیب دولت جمهوری - فتوحات زمان جمهوری - تغییرات مهمه داخله از حیث حقوق و قوانین و عادات و اخلاق - تبدیل جمهوری به امپراطوری - قیصر و امپراطورهای بزرگ - ترتیب دولت امپراطوری و تمدن و عقاید و اخلاق در زمان امپراطوری - تغییرات مهمه در اواخر

دولت روم - استیلای ژرمن‌ها - شروع قرون وسطی و تنزل تمدن - تشکیل دولت شارلمانی (همان).

در این میان سال سوم (متوسطه) به شدت و با جزییات مورد توجه شورای عالی معارف قرار گرفته است:

سال سوم: ایران: سلسله‌های بزرگ که در تجزیه دولت عرب تشکیل یافته - آداب و اخلاق و تمدن و زبان و ادبیات رجال بزرگ ایرانی قبل از مغول - استیلای مغولان بر خوارزمشاهیان - سلاطین بزرگ مغول - فترت بین مغول و تیمور - استیلای امیر تیمور و سلسله تیموریان - فترت بین تیموریان و صفویه - سلسله صفویه - تأسیس این سلسله - شاه اسماعیل - شاه عباس اول - وقایع مهمه با ذکر اسم سلاطین و تمدن صفوی - فتنه افغان - نادرشاه - کریم خان زند - سلسله قاجار به اجمال. اروپا: تجزیه دولت شارلمانی - ملوک الطوائف - ... - پاپ - تشکیل دولت امپراطوری آلمان - جنگ‌های صلیبی و تأثیر آن در تمدن اروپا - وضع دول اروپا در آخر قرون وسطی - تمدن قرون وسطی و ترقی آن در قرن سیزدهم - اکتشافات و اختراعات بزرگ (فن چاپ، قطب‌نما و باروت و غیره) - انقراض روم شرقی و ختم قرون وسطی و نشر معارف یونانی در اروپا - اکتشافات جغرافیایی (کشف راه هندوستان از شرق) - کشف آمریکا و مسافرت ماژلان - تشکیل دولت اسپانیا و اخراج دولت عرب از اندلس - رقابت خانواده فرانسه و اطریش به اجمال (همان).

در ادامه این جلسه در باره سال سوم چنین افزوده شده است:

تجدد اروپا و صنعتی - ظهور مذهب پروتستان - جنگ‌های سی ساله به اجمال - تاریخ انگلیس از ابتدا تا تأسیس آن دولت - سلطنت گیوم اورانژ (...). - ترتیب مرکزیت و قدرت دولت در فرانسه - لویی چهاردهم و پلیتیک داخلی و خارجی او - تأسیس دولت روس (پتر کبیر و کاترین دوم) - تأسیس دولت پروس - تغییر وضع اطریش در قرن هجدهم - اوضاع فرانسه در قرن هجدهم - اوضاع انگلیس در قرن هجدهم - جنگ استقلال اتازونی - کشمکش فرانسه و انگلیس بر سر مستملکات و ترتیب کلنی‌های اروپایی در قرن جدید و تصرف هندوستان - علم و ادبیات و صنایع مستظرفه در کلیه ممالک اروپا در قرن هفدهم و هجدهم - شورش فرانسه و امپراطوری ناپلئون و کنگره وینه و تغییرات بزرگ دول اروپا در قرن نوزدهم به طور اجمال - پلیتیک دول اروپا در خارج اروپا - استقلال ممالک در آمریکا - ژاپن و چین و ... شرق اقصی (همان)

در سال‌های بعدی توجه به تاریخ کم می‌شود یعنی در برنامه‌های درسی سال‌های چهار و نهم از حجم درس کاسته شده است.

سال چهارم: ازمنه ماقبل تاریخ- تقسیم تاریخ به: تاریخ قدیم- قرون وسطی- قرون جدید- قرون معاصر- تمدن مصر و کلد و آشور و بنی اسرائیل و فنیقیه و لیدی- تمدن ایران قبل از اسلام- تمدن یونان و روم (همان)

9

سال پنجم: تمدن ایرانی از بعد از اسلام تا این زمان- تمدن مغرب از ابتدا قرون جدید تا به حال (همان)

دو سال بعد، در شرح مذاکرات جلسه ۸۷ در باره پروگرام تاریخ عمومی این طور آمده است:

[غلامحسین] رهنما: پیشنهاد می‌کنم عنوان تاریخ در سال پنجم و ششم ابتدایی مختصر شود به تاریخ ایران با قید اینکه در ضمن تاریخ عالمی که با تاریخ ایران تماس دارد به اختصار گفته شود و مشاهیر آن‌ها نیز ذکر شود (همان، جلسه ۸۷)

این موضوع در ادامه تصویب شد. در این سال «تاریخ سیاسی» (همان)، به مدت دو ساعت به پروگرام مدرسه حقوق و سیاسی (آموزش عالی) اضافه شده است. در روندی مثل سال‌های گذشته، درس تاریخ در پروگرام دوره متوسطه مفصلاً شرح داده می‌شود

تاریخ سال اول (دو ساعت): ازمنه قدیمه- ازمنه قبل تاریخ به‌طور عموم- ازمنه ماقبل تاریخ ایران- تاریخ ممالک که دولت هخامنشی از آن تشکیل یافته (مصر، کلد، ... فلسطین و بنی اسرائیل، فنیقیه، لیدی، ذکر اختصاصات جغرافیایی ... و وقایع تاریخی و تمدن هر مملکت)- اختصاصات جغرافیایی- نژاد ایرانی و دین زرتشت- تاریخ ایران و مشرق زمین (پیشدادیان و کیانی)- یونان- اعصار پهلوانی- رب النوع‌ها- اسپارت و آتن- کلنی‌های یونانی- جنگ‌های مدیک- تمدن یونانی- قرن پریکلس- تنزل و انحطاط آتن- سقراط حکیم- مقدونیه- فیلیپ و اسکندر- انقراض دولت هخامنشی و اختلاط تاریخ مشرق و مغرب- هلنیسم در شرق- تجزیه دولت اسکندر- اسکندریه و ملیت آن- خلفا اسکندر در ایران- اسکندریه و اهمیت آن.

تاریخ سال دوم (سه ساعت): سلسله اشکانی و ساسانی (سلاطین بزرگ و وقایع مهم تمدن هر یک از دو سلسله)- دولت روم- اوضاع ایتالیا قبل از تأسیس دولت روم- جمهوری روم و ترتیب آن- مذهب رومی‌ها- قشون و فتوحات روم- تغییرات مهمه داخله از حیث حقوق و قوانین و عادات و اخلاق- تبدیل جمهوری

به امپراطوری - قیصر و امپراتورهای بزرگ - تمدن، اخلاق، عادات در زمان امپراطوری - وضعیت اولیه دین مسیح - تهاجمات در اواخر دولت روم - استیلای ژرمن‌ها - انقراض روم غربی، عربستان و قوم عرب - ظهور اسلام - خلفا - فتوحات عرب - تمدن اسلامی - قرون وسطی - تنزل تمدنی - تشکیل دولت شارلمانی و تنزل آن - ملوک الطوائف - ... - پاپ - تشکیل دولت امپراطوری آلمان - جنگ‌های صلیبی و تأثیر آن در تمدن اروپا - وضع دول اروپا در آخر قرون وسطی - تمدن قرون وسطی و ترقی آن در قرن سیزدهم - اکتشافات و اختراعات بزرگ (فن چاپ، قطب‌نما و باروت و غیره) - انقراض روم شرقی و ختم قرون وسطی - ایران - سلسله‌های بزرگ که در تجزیه دولت عرب تشکیل یافته - آداب و اخلاق و تمدن و زبان و ادبیات رجال بزرگ ایرانی قبل از مغول - استیلای مغول - سلاطین بزرگ مغول - استیلای امیر تیمور و سلسله تیموریان.

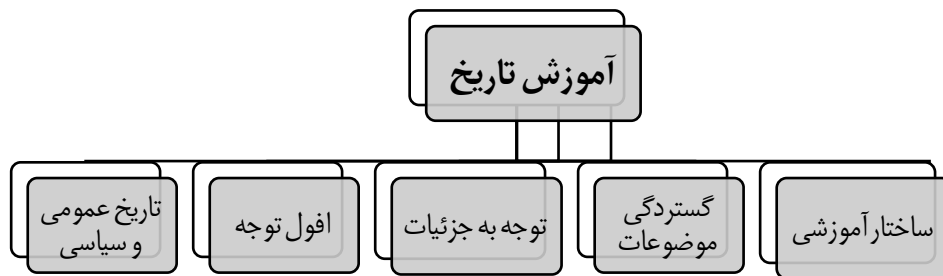
تاریخ سال سوم (سه ساعت): اکتشافات جغرافیایی و مسافرت ماژلان - تشکیل دولت اسپانیا و اخراج دولت عرب از اندلس - تجدد اروپا و صنعتی - ظهور مذهب پروتستان - جنگ‌های مذهبی - رقابت خانواده فرانسه و اتریش به اجمال - ترتیب مرکزیت و قوت دولت در فرانسه - لویی چهاردهم و سیاست او - لویی پانزدهم و اوضاع اجتماعی اروپا - سلسله صفویه و تمدن این سلسله - فتنه افغان - نادرشاه - کریم‌خان زند - قاجاریه و موجبات انقراض آن - تأسیس سلسله پهلوی. تأسیس دولت روس (پطر کبیر و کاترین دوم) - تأسیس دولت پروس - تغییر وضع اطیش در قرن هجدهم - جنگ استقلال اتازونی - کشمکش فرانسه و انگلیس بر سر مستملکات - تصرف هندوستان - اوضاع فرانسه و لویی شانزدهم - شورش فرانسه - امپراطوری ناپلئون - کنگره وین - سیاست دول اروپا در خارج اروپا - ژاپن و چین و مسئله شرق اقصی - تغییر اوضاع اقتصادی و توسعه امور تجاری - جنگ بین‌المللی ۱۹۱۴ - انقلاب روسیه (همان، جلسه ۸۹).

بر این اساس می‌بینیم با گذر از مرحله پایه‌گذاری، شیوه‌های آموزش تاریخ اصلاح و تکمیل شده‌اند.

در ادامه دستور تعلیمات سال دوم از متوسطه دوره اول آمده است که همانند روند شماره هشتادونه می‌باشد (همان، جلسه ۹۰). برای سال سوم آمده است که «تاریخ مختصری از شرح حال کاشفین بزرگ و رجال مهم دنیا و اطلاعات راجع به فلاح، صنعت و تجارت و امثال آنها» (همان). اما در کل روندی عین سال قبلش دارد (همان).

تحلیل صورت جلسات فوق نشان‌دهنده روند مستمر و منظم آموزش تاریخ در دوره حکومت رضاشاه و تأکید بر اهمیت این درس در نظام آموزشی آن زمان است. در این دوره، شورای عالی معارف به تفصیل به محتوای دروس تاریخ پرداخته و سعی کرده است تا با تقسیم‌بندی سال‌های تحصیلی، موضوعات مختلف تاریخی را به دانش‌آموزان معرفی کند. در سال اول، تمرکز بر تاریخ هخامنشیان و تمدن‌های معاصر آن‌ها، به همراه جغرافیا و دین زرتشت است. این موضوع، نشان‌دهنده تلاش با هدف ایجاد یک پایه قوی در تاریخ باستان ایران و تمدن‌های مرتبط است. در سال دوم، موضوعات به تاریخ اشکانیان و ساسانیان، ظهور اسلام و تاریخ روم گسترش می‌یابد. این تنوع موضوعات نشان‌دهنده رویکرد جامع به تاریخ و تلاش برای ارتباط دادن تاریخ ایران با تاریخ جهانی است.

در سال سوم، جزئیات بیشتری در باره سلسله‌های مختلف ایرانی و تحولات تاریخی اروپا ارائه می‌شود. این نشان‌دهنده اهمیت تاریخ معاصر و تأثیرات آن بر ایران و جهان است. با گذشت زمان، توجه به جزئیات و عمق مطالب در سال‌های بعدی کاهش می‌یابد. به عنوان مثال، در سال‌های چهارم و پنجم، محتوای دروس به صورت کلی‌تر و با تمرکز بر تقسیم‌بندی‌های تاریخی ارائه می‌شود. در سال‌های بعد، پیشنهادهایی برای مختصر کردن تاریخ و تمرکز بر تاریخ ایران در کنار تاریخ جهانی مطرح می‌شود. این نشان‌دهنده تغییر رویکرد در آموزش تاریخ و تلاش برای ایجاد ارتباط بین تاریخ ایران و تاریخ جهانی است.

شکل ۴. تکمیل آموزش تاریخ در جلسات شورای عالی معارف تا سال ۱۳۰۶ ش.

در سال ۱۳۰۷ تنوع در حوزه‌های آموزش تاریخ شکوفامی شود. در میان ضرایب دروس مختلف نیز برای محصلان خارجی در رشته زبان ادبیات «کتبی با ضریب دو» و برای محصلان خارجی در رشته تاریخ و جغرافیا «کتبی با ضریب سه» و «شفاهی با ضریب یک» و که «راجع به تاریخ ایران و تاریخ عمومی باشد» قیدشده است (همان، جلسه ۱۱۲).

در برنامه مدرسه حقوق و سیاسی (آموزش عالی) آمده است که «تاریخ: ۱- مختصری از تاریخ قدیم یونان و تاریخ سیاسی و مدنی مفصل روم (۲ ساعت)، ۲- تاریخ جدید و معاصر اروپا (دو ساعت) ۳- تحقیق در تاریخ ایران (دو ساعت)» (همان، جلسه ۱۱۵). و در مورد ساعات پروگرام اختصاصی مدرسه علوم سیاسی آمده است که سال اول «یک ساعت تاریخ معاهدات» سال دوم اثری از تاریخ نیست ولی در سال سوم «تاریخ دیپلماتیک عمومی و مسائل مهمه سیاسی معاصر به مدت دو ساعت، تاریخ مسالک اقتصادی به مدت سه ساعت» قیدشده است (همان).

در پروگرام دارالمعلمین، شاخه ادبیات، این مواد آمده است:

تاریخ قدیم یونان و روم- تاریخ جدید و معاصر- تحقیق در تاریخ ایران- کلیات تاریخ و فلسفه- تاریخ ملل شرق- تاریخ مفصل ایران- تاریخ قرون وسطی- تاریخ اکتشافات جغرافیایی- تاریخ صنعتی (همان، جلسه ۱۱۸)

و در شعبه تاریخ و جغرافیا موادی آمده است که مشابه جلسات شماره هشتادونه و نود است (همان). در اساسنامه و پروگرام دستور تعلیمات موسیقی نیز درس «تاریخ مختصر ایران» (همان، جلسه ۱۱۹) به مدت دو ساعت در سال اول و درس «تاریخ موسیقی» (همان)، در سال سوم (متوسطه) قابل مشاهده است.

در دارالمعلمیات ابتدایی نیز برای سال اول از این موارد یاد شده است:

نژاد ایرانی: تأسیس دولت هخامنشی- سلاطین بزرگ هخامنشی- دین زرتشت- تاریخ ایران و مشرق زمین- پیشدادیان و کیانی. مقدونیه: فیلیپ و اسکندر- فتح آسیا- انقراض دولت هخامنشی- فتوحات اسکندر- تجزیه دولت اسکندر- خلفاء اسکندر در ایران- اسکندریه و اهمیت آن. سلسله اشکانیان و ساسانیان- سلاطین بزرگ تمدن و وقایع مهمه هر یک از این سلسله (همان، جلسه ۱۲۰).

و برای سال دوم

عربستان و قوم عرب- ظهور اسلام- خلفا- فتوحات عرب- تمدن اسلامی-
 قرون وسطی- تجدید ... ایران- سلسله سلاطینی که قبل از مغول در ایران
 سلطنت کردند به طور اختصار- مغول- استیلاء مغول- سلاطین بزرگ مغول-
 استیلاء امیر تیمور و سلسله تیموریان (همان)

و برای سال سوم «سلسله صفویه و تمدن این سلسله- فتنه افغان- نادرشاه-
 کریم خان زند» قید شده است (همان). در مواد درسی امتحانی متوسط نیز «تاریخ
 ایران» (همان، جلسه ۱۲۳) و در مواد متوسط نسوان و شعبه ادبی نیز «تاریخ»
 (همان) دیده می شود.

در این سال، تنوع در حوزه آموزش تاریخ به وضوح مشهود است. برای
 محصلان خارجی، ضرایب مختلفی برای دروس تاریخ و جغرافیا تعیین شده که
 نشان دهنده اهمیت این موضوعات در برنامه های آموزشی است، به ویژه، ضریب
 بالایی دروس تاریخ و جغرافیا در مقایسه با زبان و ادبیات. در مدرسه حقوق و
 سیاسی، محتوای دروس تاریخ شامل تاریخ قدیم یونان، تاریخ روم و تاریخ جدید و
 معاصر اروپا است. این تنوع موضوعات نشان دهنده تلاش برای ایجاد یک درک
 جامع از تاریخ جهانی و تأثیرات آن بر ایران است. همچنین، در مدرسه علوم
 سیاسی، دروس تاریخ به مسائل دیپلماتیک و سیاسی معاصر نیز گسترش یافته
 است.

در سال ۱۳۰۸ ش، آمده است که برای «تاریخ ایران قبل از اسلام» آقای
 مشیرالدوله و برای «ایران بعد از اسلام» آقای [سید حسن] تقی زاده نگارش را
 بر عهده گرفته اند (همان، جلسه ۱۳۶).^۱ در ادامه «تعلیم تاریخ عمومی نسبت به
 ممالک معظم و سلاطین آن (برای پنجم و ششم)» تصویب می شود (همان، جلسه
 ۱۴۳). این تقسیم وظایف نشان دهنده توجه به تخصص و دقت در نگارش متون
 تاریخی است که می تواند به کیفیت آموزش کمک کند. در ادامه دروس «تاریخ
 سیاسی و مدنی مفصل روم و تاریخ مختصر یونان» و «تاریخ جدید و معاصر»
 (همان، جلسه ۱۴۷). هر کدام دو ساعت برای مدرسه حقوق تأیید شد.

۱. باید خاطر نشان کرد که مشیرالدوله کتاب تاریخ ایران باستان و تقی زاده کتاب از پرویز تا چنگیز را تألیف کرده اند.

در پروگرام سال اول شعبه فلسفه و ادبیات دارالمعلمین عالی «تاریخ قدیم یونان و روم» به مدت دو ساعت، سال دوم «تاریخ تمدن قدیم» به مدت دو ساعت، سال سوم «تاریخ تمدن جدید اروپا» به مدت دو ساعت و «تاریخ فلسفه» به مدت چهار ساعت و در پروگرام سال دوم شعبه تاریخ و جغرافیا دارالمعلمین عالی «تاریخ مفصل ایران: زوال اسلام تا آخر قرن ششم هجری» به مدت سه ساعت، «تاریخ قرون وسطی» به مدت دو ساعت، «تاریخ تمدن قدیم» به مدت دو ساعت، در سال سوم «تاریخ تمدن جدید اروپا» به مدت سه ساعت، «تاریخ مفصل ایران: از قرن هفتم تا قرن چهاردهم» به مدت سه ساعت، «تاریخ جدید و معاصر» به مدت چهار ساعت دیده می‌شود (همان، جلسه ۱۴۸). [پیوست ۴] همچنین در نظام‌نامه امتحانات دوره شش‌ساله ابتدایی نیز دانش‌آموزان باید درس «تاریخ ایران» را به صورت شفاهی امتحان دهند که در مواد امتحانی دوره اول، دوم، متوسطه نیز مشاهده می‌شود (همان، جلسه ۱۶۰).

در ادامه (سال ۱۳۰۹ ش) در مواد مسابقه تحصیلی معلمی زبان و ادبیات که اعزام می‌شوند و مواد مسابقه فن تعلیم تاریخ و جغرافیا درس تاریخ به ترتیب ضرایب دو و سه دارد (همان، جلسه ۱۶۴). در پروگرام مدرسه فنی پست و تلگراف نیز «تاریخ و جغرافیا» به مدت چهار ساعت در سال اول و سه ساعت در سال دوم طراحی شده بود (همان، جلسه ۱۸۲).

در سال ۱۳۱۰ ش، در جلسات مختلف دیگر نیز در باره مواد تاریخ در سال‌های مختلف بحث شد و موادی مصوب شد (همان، جلسه ۱۸۶-۱۹۲). [پیوست ۵] در مورد تقسیم ساعات دروس در شعبه علمی، درس تاریخ به ترتیب در سال چهارم به مدت دو ساعت و در پنجم و ششم هیچ ساعت را به خود اختصاص داده است؛ اما در شعبه ادبی در سال چهارم، چهار ساعت و در سال پنجم، سه ساعت و در سال ششم، چهار ساعت طراحی شده است (همان، جلسه ۱۹۴). در ادامه در تقسیم مواد درسی دوره اول متوسط، تاریخ و جغرافیا در سال اول، دوم و سوم، چهار ساعت را در هر یک از مقاطع به خود اختصاص داده است (همان).

در دستور تحصیلات شش‌ساله متوسطه برای درس تاریخ مطالب مشابهی با دوره قبل مشاهده می‌شود، برای نمونه در سال اول تاریخ تمدن مشرق زمین، نژاد،

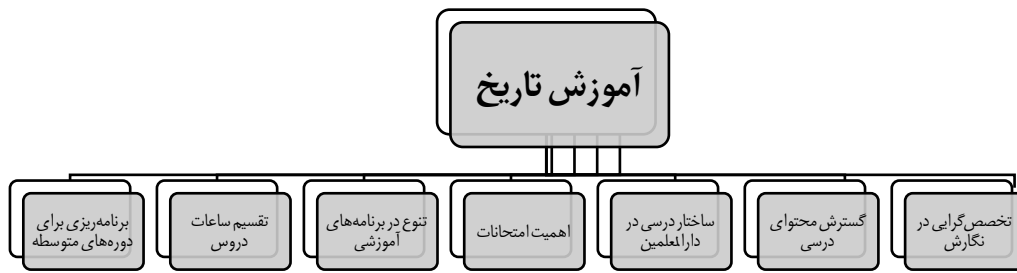
تاریخ ایران تا حملات اسکندر؛ سال دوم تاریخ ایران در دوره اشکانی و ساسانی به همراه تاریخ یونان و روم و اسلام در کنار سلسله‌های قبل از سلاجقه؛ سال سوم از سلاجقه تا مشروطیت؛ سال چهارم تاریخ اسلام، ایران اسلامی و تحولات اروپا تا قرون جدیدش؛ سال پنجم تاریخ ایران از هخامنشان تا اسلام و حملات مغول تا انقراض صفویه و تاریخ اروپا تا کنگره وین و سال ششم تاریخ ایران از رضاشاه تا سلطنت پهلوی در کنار تاریخ اروپا بعد از کنگره وین تا جنگ ۱۹۱۴ (همان، جلسه ۱۹۶).

تأمل در صورت جلسات ارائه شده نشان دهنده روند توسعه و تنوع آموزش تاریخ در سال‌های ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۰ هجری شمسی در نظام آموزشی ایران است. این روند به وضوح تأکید بر اهمیت تاریخ به عنوان یک موضوع کلیدی در تربیت دانش‌آموزان و معلمان نمایان می‌کند. تصویب «تعلیم تاریخ عمومی نسبت به ممالک معظم و سلاطین آن» و تأکید بر دروس تاریخ سیاسی و مدنی روم و تاریخ مختصر یونان و تاریخ جدید و معاصر، نشان دهنده تلاش برای ایجاد یک درک جامع از تاریخ جهانی و تأثیرات آن بر ایران است. این تنوع موضوعات به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا با تاریخ‌های مختلف آشنا شوند و ارتباطات میان آن‌ها را درک کنند.

در برنامه‌های آموزشی دارالمعلمین، تاریخ قدیم یونان و روم، تاریخ تمدن قدیم و جدید اروپا و تاریخ فلسفه به طور منظم گنجانده شده است. این نشان دهنده تلاش برای تربیت معلمان با دانش گسترده در زمینه تاریخ و فلسفه است که می‌توانست به بهبود کیفیت آموزش در مدارس کمک کند. در نظام نامه امتحانات دوره شش ساله ابتدایی، تأکید بر امتحان شفاهی درس تاریخ ایران از اهمیت این درس در ارزیابی دانش‌آموزان نشان دارد. این رویکرد می‌تواند به تقویت مهارت‌های گفتاری و تحلیلی دانش‌آموزان کمک کند.

در برنامه‌های مختلف، از جمله مدرسه فنی پست و تلگراف و شعبه‌های علمی و ادبی، تاریخ به طور منظم گنجانده شده است. این نیز از اهمیت تاریخ به عنوان یک موضوع کلیدی در آموزش عمومی و تخصصی حکایت می‌کند. در شعبه‌های مختلف، ساعات تدریس تاریخ متفاوت است. در شعبه علمی، تاریخ در سال چهارم

به مدت دو ساعت تدریس می‌شد، درحالی‌که در شعبه ادبی، ساعات بیشتری به تاریخ اختصاص داده شده بود. این تفاوت‌ها می‌تواند مؤید اولویت‌های مختلف آموزشی در رشته‌های مختلف باشد. در دستور تحصیلات شش ساله متوسطه، محتوای دروس تاریخ به‌طور دقیق مشخص شده است. این برنامه‌ریزی نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد یک درک عمیق از تاریخ ایران و جهان در دانش‌آموزان است و به آن‌ها کمک می‌کند تا با تحولات تاریخی و فرهنگی آشنا شوند.

شکل ۵. آموزش تاریخ در جلسات شورای عالی معارف تا سال ۱۳۱۰ ش.

پس از وقفه‌ای دو ساله در طرح درس تاریخ در صورت جلسه‌های شورا، در پروگرام دارالمعلمین مواد درسی بسیاری برای آموزش تاریخ در نظر گرفته شد همچون: تاریخ ایران در ازمنه قدیم، مقدونیه، اعراب، روم، اروپا، ایران بعد از اسلام و اروپای معاصر (همان، جلسه ۲۶۰). سال ۱۳۱۲ ش، نیز جزو سال‌های مهمی است که در آن آموزش تاریخ توسعه یافت.

نکته قابل تأمل پدیدار شدن «تدریس تاریخ» در مباحثات انجمن پس از تکامل تدریجی آموزش تاریخ تا این دوره است:

در تدریس تاریخ معلم باید رعایت بی‌طرفی را کاملاً نسبت به خود و بیگانه نماید و فقط حقایق را بیان کرده و احساسات شخصی را در ذکر حوادث مداخله ندهد. ... در ضمن بیان واقعیات تاریخی باید مدلل داشت که چه پیش آمد که باعث ترقی و متعالی یک مملکت و یک قوم گردید و چه معایبی موجب انحطاط و تنزل شده است. به تاریخ تمدن توجه خاص باید داشت و جنگ‌ها را باید به‌طور مختصر بیان کرد. ... اهمیت تصاویر و نقوشات را در تدریس تاریخ بیان کرده و مدلل دارند که در مدارس

ابتدایی مخصوصاً تدریس تاریخ با تصاویر بیشتر مورد دقت و فهم محصلین واقع می‌شود. هر موقع که اقتضا کند معلم باید اصول اخلاقی را از درس تاریخ استخراج کرده به محصلین بفهماند که تاریخ... قاضی اعمال بشر است و به واسطه تغییر اوضاع حکومت‌ها و انقلابات تدریجی عالم است که نوع بشر خود را از زیر فشار ظلم و ستمی و رقابت خلاص نموده به طرف آزادی و مساوات و اصلاح و امور اقتصادی سیر کرده راه تکامل می‌پیماید.» (همان).

در دستور و مقررات راجع به دانشکده علوم و دانشکده ادبیات در ماده دوم در مورد «تاریخ ایران قبل از اسلام به انضمام ملل شرق، یونان و روم، تاریخ ایران بعد از اسلام، تاریخ عمومی، تاریخ تمدن، علم آثار عتیقه و تاریخ صنایع ظریفه» صحبت به میان آمده است (همان، جلسه ۲۸۵). در دستور تحصیلات و جدول تقسیم ساعات دروس کلاس ششم دبیرستان نظام نیز درس تاریخ دو ساعت را به خود اختصاص داده است:

تاریخ ایران: سیاست خارجی ایران از آغاز سلطنت صفویه تا آخر سلطنت قاجاریه - تماس ایران با تمدن اروپا و نتایج آن - تاریخچه تمدن ایرانی در قرن اخیر - سلطنت اعلی حضرت شاهنشاه پهلوی - مؤسسات جدید اروپا - کنگره وین و نتایج سیاسی و اجتماعی آن در اروپا - علوم و ادبیات و صنایع ظریفه اروپا در قرن نوزدهم - اوضاع تجاری و صناعی دنیا در قرن نوزدهم - مسئله مستعمراتی و رقابت‌های مستعمراتی در قرن نوزدهم (تشکیل مستعمرات اروپایی در آفریقا - متصرفات فرانسه - انگلستان - آلمان - ایتالیا). دول مقتدره اروپا در آسیا: آسیای روس (قفقازیه - سیبری - ترکستان)، متصرفات انگلیس (هندوستان) - متصرفات فرانسه، تغییر حیات اجتماعی در قرن نوزدهم (منع برده‌فروشی - آزادی مذهب - تغییر طرز حکومت)، ایجاد احزاب سیاسی در اجتماع، علل اساسی جنگ بین‌الملل از نظر سیاسی اجتماعی، نتایج و اثرات جنگ - بحران اقتصادی بعد از جنگ (همان، جلسه ۲۸۷).

در اساس نامه و دستور تحصیلات دبیرستان تجارت (آموزش عالی) نیز دروسی در مورد «تاریخ اقتصادی عمومی و ایران» برای سال دوم و سوم طراحی شده بود (همان، جلسه ۲۸۹). در تحصیلات دوره مقدماتی دانشکده معقول و منقول سال اول، سه ساعت تاریخ مطابق سال چهارم ادبی به اختصار، سال دوم دو ساعت مطابق دستور سال پنجم متوسطه ادبی به اختصار، سال سوم دو ساعت مطابق

دستور سال ششم متوسطه ادبی به اختصار، گنجانده شده است (همان، جلسه ۲۹۱).

در دستور تحصیلات متوسطه دینی اهل سنت و جماعت نیز «تاریخ زندگانی حضرت رسول - تاریخ ایران قبل از اسلام» برای سال اول؛ «تاریخ و سیره خلفاء راشدین - تاریخ ایران بعد از اسلام تا ظهور مغول» برای سال دوم؛ و «تاریخ ایران از عهد مغول تا عصر حاضر» برای سال سوم در نظر گرفته شده است (همان، جلسه ۳۰۰). در مورد رشته باستان‌شناسی در دانشکده ادبیات نیز سه ماده در مورد «شهادت‌نامه آثار باستان، شهادت‌نامه تاریخ ایران پیش و بعد از اسلام، تاریخ عمومی، آثار باستان و دوره عالی زبان خارجی» دیده می‌شود (همان، جلسه ۳۱۷).

در برنامه و دستور تعلیم اکابر نیز در بخش «هفتاد و دو درس» در مورد تاریخ و جغرافیای ایران این‌گونه آمده است:

شرح حال کوروش کبیر - اهمیت و عظمت ایران قدیم - شرح حال داریوش کبیر - حمله اسکندر به ایران» و در بخش «نود و شش درس سال دوم»: شرح حال اردشیر بابکان - انوشیروان و بزرگمهر - شرح حال پیغمبر اسلام - یعقوب لیث صفاری - فردوسی - خیام و خواجه نظام‌الملک - سعدی - شرح خرابی‌های چنگیز و تیمور - خواجه نصیر - حافظ - شاه اسماعیل - شاه عباس کبیر - نادرشاه و فتوحات او - جنگ‌های ایران و روس و توصیف ولایات از دست‌رفته - مقایسه اوضاع ایران قبل از ظهور پهلوی با دوره پهلوی از حیث امنیت - نظام - تجارت - صنعت - آبادی - معارف - اوضاع اجتماعی از حیث خارجی (...). آثار تاریخی ایران (تخت جمشید - کتیبه بیستون و طاق‌بستان - ابنیه دوره صفویه در اصفهان و اردبیل (همان، جلسه ۳۳۲)).

اساس‌نامه و دستور تحصیلات دانشسرای مقدماتی نیز در سال اول، سه ساعت و در سال دوم دو ساعت درس «تاریخ و جغرافیا» طراحی شده بود؛ که تاریخ در هر مقطع یک ساعت را به خود اختصاص داده بود و به مواردی از تاریخ ایران قبل و بعد از اسلام و تاریخ اروپا می‌پرداخت (همان، جلسه ۳۳۷). در اساس‌نامه و دستور تحصیلات دانشسرای مقدماتی دختران نیز تاریخ و جغرافیا در هر سال دو ساعت را به خود اختصاص داده‌اند (همان، جلسه ۳۳۹). در نظام‌نامه امتحانات دانشسرای

مقدماتی نیز این درس جزو دروس امتحان شفاهی بوده است (همان، جلسه ۳۴۰).

کاوش در صورت جلسات ارائه شده نشان دهنده اهمیت و گستردگی تدریس تاریخ در نظام آموزشی است. پس از یک وقفه دو ساله، برنامه‌های آموزشی در دارالمعلمین به طراحی مواد درسی متنوعی برای آموزش تاریخ پرداخته‌اند که شامل تاریخ ایران در دوره‌های مختلف، تاریخ ملل دیگر و تاریخ معاصر می‌شود. این تنوع نشان از توجه به ابعاد مختلف تاریخ و تمدن است و به نظر می‌رسد که هدف از آن، ارائه یک دیدگاه جامع و بی‌طرفانه به دانش‌آموزان باشد. نکته قابل توجه در این متن، تأکید بر بی‌طرفی معلم در تدریس تاریخ است. معلمان موظف‌اند که فقط حقایق را بیان کنند و از دخالت احساسات شخصی خود در تدریس پرهیز کنند. این رویکرد به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا تاریخ را به عنوان یک علم مستقل و عینی درک کنند و از آن درس‌های اخلاقی و اجتماعی بگیرند.

علاوه بر این، به اهمیت استفاده از تصاویر و نقشه در تدریس تاریخ نیز تأکید شده است. این امر به ویژه در مدارس ابتدایی می‌تواند به فهم بهتر و عمیق‌تر محصلان کمک کند. همچنین، توجه به تاریخ تمدن و تحلیل علل ترقی و انحطاط ملل، نشان دهنده رویکرد تحلیلی و انتقادی به تاریخ است. در ادامه، به تفصیل در باره سرفصل‌های درسی تاریخ در مقاطع مختلف تحصیلی اشاره شده است. این سرفصل‌ها شامل تاریخ ایران قبل و بعد از اسلام، تاریخ عمومی و تاریخ تمدن می‌شود که نشان دهنده تلاش برای آموزش تاریخ به صورت جامع است. همچنین، دروس مرتبط با تاریخ اقتصادی و اجتماعی نیز در برنامه‌های تحصیلی گنجانده شده است که به درک بهتر دانش‌آموزان از تحولات تاریخی کمک می‌کند. در ادامه پس از یازده جلسه، بالاخره در جدول تقسیم ساعات دروس تاریخ و جغرافیا در هر سه مقطع اول، دوم و سوم برای هر سال چهار ساعت را به خود اختصاص دادند. در سال اول به تاریخ تمدن مشرق، یونان و روم در کنار تاریخ ایران قبل از اسلام تا اشکانیان، در سال دوم به تاریخ اسلام و قرون وسطی در کنار تاریخ ایران از ساسانیان تا سلجوقیان و در سال سوم به تاریخ اروپا در عصر جدید و معاصر

در کنار تاریخ ایران از خوارزمشاهیان تا عصر پهلوی می‌پردازد (همان، جلسه ۳۵۱).

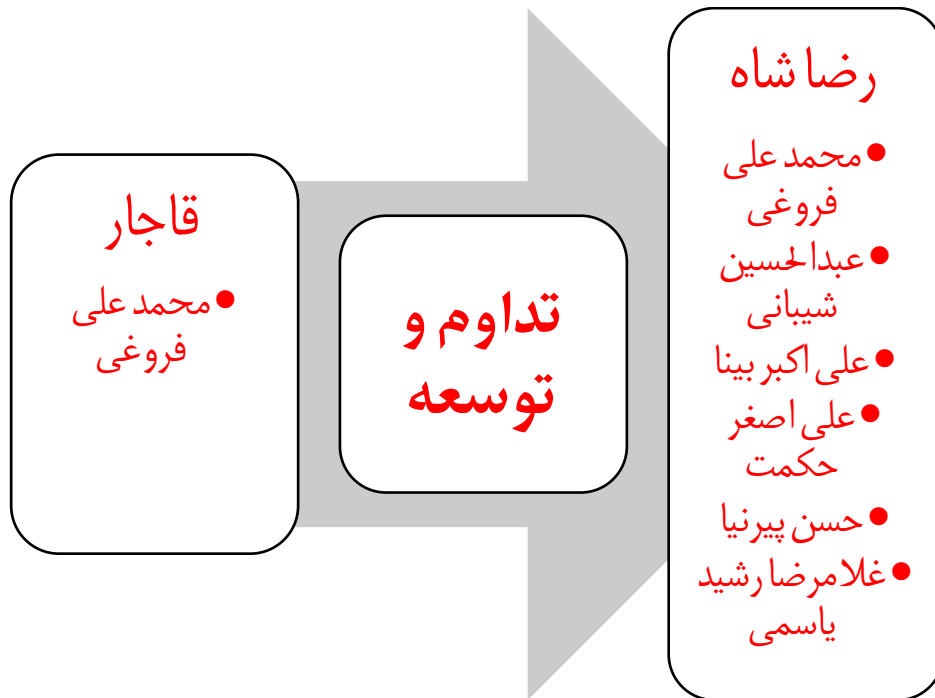
از نکات جالب دیگر درس «تاریخ تعلیم و تربیت» در برنامه تاریخ و جغرافیا در دانشسراهای مقدماتی است که در سال اول «تاریخ تعلیم و تربیت در اروپا» (یک ساعت)، «تاریخ تعلیم و تربیت در ایران» و «معارف جدید در ایران» (یک ساعت) گنجانده شده‌اند (همان، جلسه ۳۵۶). در ادامه به دومین عنوان در حوزه تدریس تاریخ برمی‌خوریم، «تاریخ ایران و نکات مهمی که در موقع آموختن آن در دبستان باید رعایت گردد» برای کلاس دوم. ذیل عنوان چنین آمده است:

تاریخ ساده تاریخ و فواید آن - تقسیم تاریخ ایران به پیش از اسلام و بعد از اسلام - تعریف ساده از سلسله سلاطین و علل اساسی ظهور و انقراض سلسله‌ها - ظهور کوروش کبیر و شرحی از فتوحات او - داریوش چگونه به پادشاهی رسید - داریوش و یونانیان - حدود متصرفات داریوش بر روی نقشه - لشکرکشی خشایارشا به یونان - حمله اسکندر مقدونی به ایران و انقراض سلسله هخامنشی - تاریخ سلسله اشکانی - اردشیر بابکان چگونه سلسله ساسانی را تأسیس کرد - پادشاهی شاپور اول و ... لرد والرین - پادشاهی خسرو انوشیروان - عرب و انقراض ساسانیان. سلسله‌های ایرانی بعد از اسلام چگونه پیدا شدند؟ سامانیان در کجا سلطنت می‌کردند و خدمات ایشان به ایران چه بود؟ غزنویان و ادبیات ایرانی - سلطنت ملک سلجوقی و وزارت خواجه نظام الملک - اقوام مغول در کجا مسکن داشتند و چرا به ایران حمله کردند - تأثیرات حمله مغول و تیمور در اوضاع اجتماعی ایران - سلسله صفوی چگونه پیدا شد؟ شاه عباس کبیر چه خدماتی به ایران کرده است؟ بی‌کفایتی شاه سلطان حسین - وضع ایران در زمان حمله افغانه - نادر چگونه به پادشاهی رسید؟ - خدمات او به ایران - کریم‌خان زند ... - مختصری از اوضاع ایران در دوره قاجار - سلطنت پهلوی و اوضاع ایران جدید و تشکیلات کنونی (همان).

در تبصره افزوده نیز چنین آمده است:

در آموختن تاریخ دبیر باید شاگردان را وادار کند تا به مطالعه کتاب‌های تاریخی پرداخته، حکایت‌ها و مطالب شیرین و قطعه‌هایی که به نظرشان محل جلب دقت و اشتیاق دانش‌آموز به تاریخ مناسب است، استخراج نمایند و در کلاس با حضور دبیر بیان کنند. (همان).

در ادامه در باره فواید دروس تاریخ در دبستان مطالبی گفته شده است که بر اساس آن در چهار مقطع ابتدایی «اطفال رابطه میان گذشته و حال را بفهمند، به حس کنجکاوی نسبت به مردان بزرگ و وقایع مهم تاریخی نائل آیند، حس میهن پرستی در آن‌ها تقویت شود، قوه استدلال آن‌ها پرورش یابد.» (همان، جلسه ۳۵۹). برای سال پنجم نیز تاریخ ایران از آغاز تا ظهور اسلام و تاریخ اسلام و در سال ششم تاریخ ایران از ظهور اسلام تا سلسله پهلوی به مدت دو ساعت برای هر مقطع، در نظر گرفته شده بود (همان). در یکی از صورت جلسات به اهدای مدال اول علمی به رضا پازوکی (دبیر تاریخ و جغرافیای دبیرستان دارالفنون) و مهدی رهنما (معلم تاریخ و جغرافیای دبیرستان پهلوی) اشاره شده است (همان، جلسه ۳۶۱). در ادامه نام افرادی همچون: عبدالحسین شیبانی، علی اکبر بینا، غلامرضا رشید یاسمی و علی اصغر حکمت در هیئت بررسی کتاب‌های تاریخ دبیرستان‌ها مشاهده می‌شود (همان، جلسه ۳۶۴). [پیوست ۶] این روند از ابتدا تا آخرین جلسات تکرار می‌شود که نکته‌ای بسیار حائز اهمیت برای آموزش تاریخ محسوب می‌شود.

شکل ۶. تداوم و توسعه تاریخ‌نویسان درسی و مورخان در شورای عالی معارف و فرهنگ (۱۳۲۰-۱۳۰۱ ش)

در باره برنامه سال پنجم و ششم ابتدایی دختران در مورد تاریخ ایران قبل از اسلام و تاریخ اسلام در سال پنجم و تاریخ ایران بعد از اسلام در سال ششم، سخن به میان آمده و موضوعات آن تعیین شد و به مدت دو ساعت برای هر مقطع، اختصاص داده شده بود. در دوره دوم متوسط نیز در سال چهارم و پنجم برای تاریخ و جغرافی به ترتیب سه ساعت و دو ساعت در نظر گرفته شده بود (همان، جلسه ۳۶۵). در برنامه کلاس کتابداری نیز موارد مختلفی از تاریخ از جمله «تاریخ مختصر کتاب، تاریخ مختصر کتابخانه‌های قدیم و جدید ایران...» به مدت ده ساعت، «تاریخ خط و خطاطی...» به مدت ده ساعت، در نظر گرفته شده بود (همان، جلسه ۳۶۸). در هنرستان موسیقی نیز دانش آموزان در هر سه کلاس اول، دوم و سوم باید درس تاریخ را می‌آموختند (همان، جلسه ۳۷۰). در ادامه مواد امتحانی تاریخ اصلاح شده‌اند (همان، جلسه ۳۷۱)، و در آیین‌نامه امتحانات

کلاس کتابداری نیز به دروس «تاریخ خط و خطاطی (یک ساعت)، تاریخ کتاب و کتابخانه (یک ساعت)، کتاب‌شناسی قدیمی (یک ساعت)» تأکید شده است (همان، جلسه ۳۷۲). در دروس دانشسرای تربیت‌بدنی نیز «تاریخ و جغرافیا از نظر ایجاد و تقویت حس میهن‌پرستی و تاریخ ورزش و اسلوب‌های مختلف ورزش» مشاهده می‌شود (همان، جلسه ۳۷۴).

در برنامه تحصیلات دوره کامل متوسطه نیز درس تاریخ در سال اول شامل: تاریخ ایران قبل از اسلام، تاریخ تمدن قدیم به همراه روم می‌شود. در تبصره آمده است که تدریس تاریخ سیاسی کشورهای نام‌برده (یعنی شرح حال پادشاهان و جنگ‌ها و افسانه و امثال آن) لازم نیست. سال دوم شامل: تاریخ ایران از شاهان ساسانی تا تجزیه مغولان و در تاریخ عالم شامل قرون وسطی است. در سال سوم تاریخ ایران از تیموریان تا عصر پهلوی و در تاریخ علم تا جنگ‌های بین‌الملل و نتایج آن ادامه می‌یابد. در سال چهارم تاریخ مفصل ایران از ظهور اسلام تا حمله مغول و در تاریخ عالم نیز تاریخ جدید اروپا مورد توجه قرار گرفته است. سال پنجم نیز شامل تاریخ مفصل ایران از حمله مغول تا عصر حاضر و تاریخ عمومی در قرون معاصر است (صورت مذاکرات جلسات شورای عالی فرهنگ، جلسه ۳۸۳).

تحلیل مطالب نشان‌دهنده ساختار و محتوای برنامه درسی تاریخ و جغرافیا در مقاطع مختلف تحصیلی است. در هر سال چهار ساعت به تدریس تاریخ اختصاص داده شده که شامل موضوعات مختلفی از تاریخ تمدن‌های باستانی تا تاریخ معاصر ایران می‌شود. این تقسیم‌بندی نشان‌دهنده توجه به تنوع تاریخی و فرهنگی است. در سال اول، تمرکز بر تاریخ تمدن‌های مشرق، یونان و روم و تاریخ ایران قبل از اسلام است. سال دوم به تاریخ اسلام و قرون وسطی و سال سوم به تاریخ اروپا و تاریخ معاصر ایران می‌پردازد. این ترتیب به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا درک بهتری از تحولات تاریخی و تأثیرات متقابل فرهنگ‌ها داشته باشند. گنجاندن درس «تاریخ تعلیم و تربیت» در برنامه درسی، نشان‌دهنده اهمیت آموزش و پرورش در شکل‌گیری تاریخ و فرهنگ است. این درس به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا با روندهای آموزشی در ایران و اروپا آشنا شوند.

در بخش مربوط به تدریس تاریخ ایران، نکات مهمی ذکر شده که شامل تقسیم تاریخ به پیش از اسلام و بعد از اسلام و بررسی سلسله‌های مختلف است. این نکات به معلمان کمک می‌کند تا محتوای آموزشی را به گونه‌ای ارائه دهند که برای دانش‌آموزان جذاب و قابل فهم باشد. تأکید بر فواید دروس تاریخ در دبستان، از جمله تقویت حس میهن‌پرستی و قوه استدلال، نشان‌دهنده هدف‌های آموزشی بلندمدت است که به پرورش هویت ملی و اجتماعی دانش‌آموزان کمک می‌کند. تبصره‌ای که به تشویق دانش‌آموزان به مطالعه کتاب‌های تاریخی اشاره دارد، نشان‌دهنده اهمیت یادگیری فعال و مشارکتی در فرآیند آموزشی است. اشاره به اعطای مدال‌های علمی به دبیران تاریخ و جغرافیا، نشان‌دهنده ارزش‌گذاری بر تلاش‌های آموزشی و علمی در این حوزه است.

در مورد برنامه تحصیلات متوسطه دختران نیز تاریخ به مدت دو ساعت در هر سه مقطع اول، دوم و سوم تکرار شده است (همان، جلسه ۳۹۴). همچنین در برنامه تحصیلات دوره متوسطه شعبه بازرگانی نیز دروس تاریخ اقتصاد مشاهده می‌شود (همان، جلسه ۳۹۷). در آیین‌نامه امتحانات دانشسرای مقدماتی نیز تاریخ و جغرافیا جزو امتحانات شفاهی قید شده است (همان، جلسه ۳۳۹). در آیین‌نامه امتحانات نهایی ابتدایی و متوسطه، تاریخ و جغرافیا با یک نمره جزو دروس شفاهی تعیین شده است؛ اما در امتحانات نهایی سه سال اول متوسطه پسران و دختران، تاریخ و جغرافیا با مدت یک ساعت با ضریب یک جزو دروس کتبی تعیین شده یا در امتحانات پنج ساله متوسطه پسران نیز تاریخ و جغرافیا به مدت یک و نیم ساعت با ضریب یک جزو دروس کتبی و در امتحانات نهایی شش ساله متوسطه شعبه ادبی نیز تاریخ و جغرافیا به مدت دو ساعت با ضریب دو تعیین شده است (همان، جلسه ۴۱۷).

در برنامه تحصیلات ابتدایی بر آموزش تاریخ تأکید شده و برای سال اول این‌گونه آمده

تاریخ: آموزش به وسیله قرائت و نقل حکایات تاریخی متناسب با فهم طفل... از هخامنشیان (کوروش - داریوش - خشایارشا و دارای سوم - اسکندر) از اشکانیان (ارد - اشک سیزدهم) از ساسانیان (اردشیر بابکان - شاپور اول -

شاهپور دوم- بهرام گور- انوشیروان عادل- خسرو پرویز)» (همان، جلسه ۴۲۰).

در سال چهارم نیز چنین آمده است:

آموزش مطالب تاریخی به وسیله قرائت و بیان حکایات و پرسش. از صفاریان یعقوب لیث، از سامانیان اسماعیل، از غزنویان سلطان محمود، از آل بویه عضد الدوله، از سلجوقیان آل ارسلان و خواجه نظام الملک، از مغول چنگیز و صدمات او به ایران و هلاکو، از خوارزمشاهیان سلطان جلال الدین، از تیموریان امیر تیمور و سلسله او در ایران، از صفویه شاه اسماعیل و شاه عباس کبیر و شاه سلطان حسین و انقراض آن سلسله، از افشاریه و زند نادر شاه و ذکر اجمالی فتوحات او و کریم خان زند، سلاطین سلسله قاجار به اختصار و مشروطیت ایران و انقراض قاجار، سلطنت اعلی حضرت همایون شاهنشاه پهلوی و ذکر ترقیات ایران در عصر پهلوی. ذکر رجال و علما از این قرار: در عهد سامانیان رودکی و ابونصر فارابی، در عهد غزنوی فردوسی، ابوعلی سینا، در عهد سلجوقیان نظام الملک و عمر خیام، در عهد مغول سعدی، خواجه نظام الملک طوسی و مولوی، در عهد تیموری حافظ، در عهد صفوی میرعماد، در عهد قاجار قائم مقام و میرزا تقی خان امیرکبیر.» (همان).

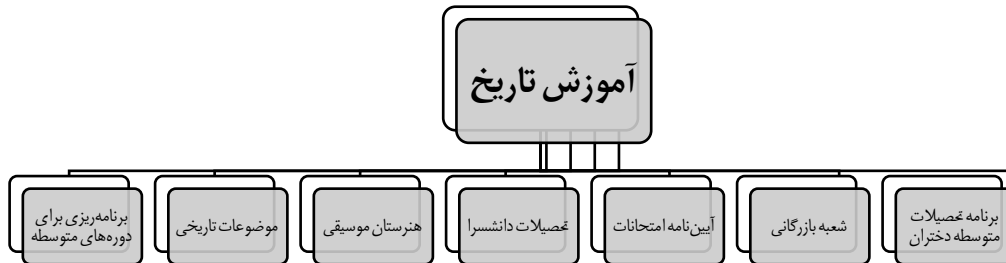
برای سال پنجم، تاریخ ایران از هخامنشیان تا ساسانیان، تاریخ اسلام، تاریخ تمدن قدیم در نظر گرفته شده بود. برای سال ششم نیز تاریخ ایران بعد از اسلام طراحی شده بود (همان). در برنامه تحصیلات دانشسرای مقدماتی پسران و دختران نیز در تاریخ در سال و دوم با یک ساعت در هر سال حضور دارد. در سال اول با پنج بخش در مورد تاریخ تمدن قدیم، تاریخ هخامنشیان تا ساسانیان به همراه تاریخ یونان و روم تا جنگ های صلیبی طراحی شده بودند. در سال دوم نیز در هفت بخش مواردی همچون: سلسله های ایران بعد از اسلام، تاریخ اسلام، تاریخ اروپا تا جنگ بین الملل تعیین شده بودند (همان، جلسه ۴۲۲). [پیوست ۷] در آخرین مورد نیز در اساس نامه هنرستان موسیقی نیز شاهد درس تاریخ در هر سه مقطع اول، دوم و سوم هستیم (همان، جلسه ۴۳۴).

تحلیل برنامه تحصیلات در بازه ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ نشان دهنده توجه به آموزش تاریخ در سطوح مختلف تحصیلی و اهمیت آن در نظام آموزشی آن زمان است. تاریخ به مدت دو ساعت در هر سه مقطع تحصیلی (اول، دوم و سوم) گنجانده شده است. این نشان دهنده تلاش برای ارتقاء سطح آگاهی تاریخی دختران و فراهم کردن

زمینه‌ای برای آموزش تاریخ به‌عنوان یک درس مهم است. وجود دروس تاریخ اقتصاد در برنامه تحصیلات دوره متوسطه شعبه بازرگانی، نشان از توجه به ارتباط تاریخ با اقتصاد و اهمیت آن در آموزش‌های تخصصی است.

تاریخ و جغرافیا به‌عنوان دروس شفاهی در آیین‌نامه امتحانات دانشسراهای مقدماتی و همچنین در امتحانات نهایی ابتدایی و متوسطه ذکر شده‌اند. این امر نشان‌دهنده اهمیت این دروس در ارزیابی دانش‌آموزان و تأکید بر یادگیری فعال است. در امتحانات نهایی سه سال اول متوسطه، تاریخ و جغرافیا به‌عنوان دروس کتبی با زمان و ضریب مشخص تعیین شده‌اند. تأکید بر آموزش تاریخ از طریق قرائت و نقل حکایات تاریخی متناسب با فهم کودکان نیز نشان‌دهنده رویکرد آموزشی مناسب برای سنین پایین است. این روش به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا با تاریخ آشنا شوند و علاقه‌مندی به یادگیری تاریخ را در خود پرورش دهند.

فهرست موضوعات تاریخی که در سال‌های مختلف تدریس می‌شود، شامل سلسله‌های مختلف ایران و شخصیت‌های تاریخی مهم است. این تنوع موضوعات به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از تاریخ ایران و تأثیرات آن بر جامعه داشته باشند. در برنامه تحصیلات دانشسرا، تاریخ به صورت منظم و با تقسیم‌بندی مشخص در سال‌های مختلف گنجانده شده است. این امر نشان‌دهنده اهمیت آموزش تاریخ در تربیت معلمان و تأثیر آن بر نظام آموزشی است. وجود درس تاریخ در برنامه‌های آموزشی هنرستان موسیقی نیز نشان‌دهنده اهمیت تاریخ در تمامی رشته‌های تحصیلی و تلاش برای ایجاد یک دیدگاه جامع نسبت به تاریخ و فرهنگ است.

شکل ۷. آموزش تاریخ در جلسات شورای عالی معارف تا سال ۱۳۲۰ ش.

نتیجه‌گیری

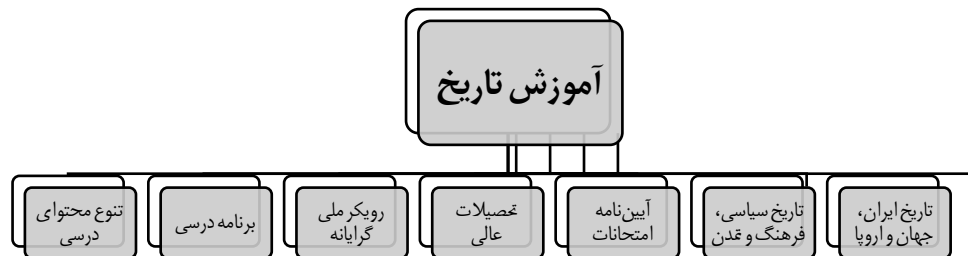
هدف از پژوهش حاضر بررسی و کشف روند آموزش تاریخ در صورت جلسات شورای عالی معارف بود که تعداد شصت و شش مورد از آن‌ها در بازه زمانی ۱۳۰۱ تا ۱۳۲۰ ش، بررسی شدند. در ابتدا، جلسات شورای عالی معارف بیشتر به مسائل قانونی و تشکیلاتی پرداخته و موضوع تاریخ به طور خاص مطرح نشده است. این امر نشان‌دهنده اولویت‌های اولیه شورا در زمینه‌های دیگر به جای آموزش تاریخ است. با این حال، به تدریج به اهمیت آموزش تاریخ به عنوان یک موضوع کلیدی در نظام آموزشی توجه شد.

تأکید بر «حب وطن» و آگاهی از تاریخ و وقایع مهم، نشان‌دهنده رویکرد ملی‌گرایانه‌ای است که در آموزش تاریخ دنبال می‌شود. برنامه‌های آموزشی به تدریج شامل موضوعات متنوعی از تاریخ ایران و جهان می‌شود. از تاریخ باستانی ایران تا تحولات معاصر، این تنوع نشان‌دهنده تلاش برای گنجاندن ابعاد مختلف تاریخ در آموزش و پرورش است. در سال‌های مختلف، به تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی توجه ویژه‌ای شده است. این امر نشان‌دهنده رویکرد جامع به تاریخ است که نه تنها به وقایع سیاسی بلکه به تحولات اجتماعی و فرهنگی نیز توجه دارد.

تأکید بر امتحانات شفاهی و کتبی دروس تاریخ و جغرافیا، نشان از اهمیت این دروس در ارزیابی دانش‌آموزان و تأثیر آن بر تربیت شهروندان آگاه و مسؤول است.

وجود دروس تاریخ در برنامه‌های آموزشی دارالمعلمین و دیگر رشته‌ها، نشان‌دهنده اهمیت تاریخ به عنوان یک موضوع کلیدی در آموزش عمومی و تخصصی است. این امر به تربیت معلمان با دانش گسترده در زمینه تاریخ و فرهنگ کمک می‌کند. تأکید بر آموزش تاریخ از طریق قرائت و نقل حکایات تاریخی متناسب با فهم کودکان، نشان‌دهنده رویکرد آموزشی مناسب برای سنین پایین است که می‌تواند به پرورش علاقه‌مندی به یادگیری تاریخ کمک کند. در مجموع، صورت جلسه‌های شورای عالی روند مستمر و منظم آموزش تاریخ در نظام آموزشی ایران و تأکید بر اهمیت این درس در تربیت نسل‌های آینده را نشان می‌دهد.

تاریخ اروپا و جهان در مصوبات شورای عالی معارف و برنامه‌های آموزشی به طور قابل توجهی مؤکد است. در برنامه‌های درسی، به تاریخ کشورهای مختلف از جمله مصر، کلد، آشور و یونان اشاره شده است. این نشان‌دهنده تلاش برای ایجاد یک درک جامع از تاریخ جهانی و تأثیرات آن بر ایران است. در سال‌های مختلف، موضوعاتی مانند انقلاب کبیر فرانسه، جنگ‌های بین‌المللی و تأثیرات آن بر روابط خارجی ایران به وضوح در برنامه‌های درسی گنجانده شده است. در مدرسه حقوق و علوم سیاسی، محتوای دروس تاریخ شامل تاریخ قدیم یونان، تاریخ روم و تاریخ جدید و معاصر اروپا است. در برنامه‌های آموزشی، به تحولات اجتماعی و فرهنگی در سطح جهانی نیز توجه شده است.

شکل ۸. ابعاد آموزش تاریخ در شورای عالی معارف و فرهنگ (۱۳۰۱-۱۳۲۰ ش) به‌رغم توجهات شورای عالی به آموزش تاریخ، نقدهایی هم به آن وارد است. همچون اینکه با وجود تأکید بر «حب وطن» و آگاهی از وقایع مهم، ممکن است

رویکرد ملی‌گرایانه به تنهایی کافی نباشد و به یک رویکرد جامع‌تر که شامل تاریخ جهانی و تحولات اجتماعی و فرهنگی باشد، احساس نیاز شود. این غفلت می‌تواند منجر به ناتوانی دانش‌آموزان از درک کامل ارتباطات تاریخی و فرهنگی بین ایران و سایر کشورها شود. گرچه در سال‌های مختلف به تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی توجه شده است، اما میزان عمیق شدن در آن‌ها در سایه‌ای از ابهام مانده است.

تأکید بر آموزش تاریخ از طریق قرائت و نقل حکایات تاریخی متناسب با فهم کودکان، اگرچه مناسب است، اما نیاز است تنوع بیشتری در روش‌های آموزشی و استفاده از فن‌های نوین آموزشی احساس شود تا علاقه‌مندی به یادگیری تاریخ در دانش‌آموزان تقویت شود. با وجود تلاش‌های صورت گرفته برای گنجاندن تاریخ در برنامه‌های آموزشی، نیاز به توجه بیشتر به روش‌های نوین آموزشی، بررسی عمیق‌تر تاریخ معاصر و ایجاد یک رویکرد جامع‌تر در آموزش تاریخ احساس می‌شود. این تغییرات می‌تواند به تربیت نسل‌های آگاه و مسؤول کمک کند و درک بهتری از تاریخ و فرهنگ را در دانش‌آموزان ایجاد کند.

منابع

- احمدی، محمود طاهر، «پیشگامان تألیف کتاب‌های درسی آموزش فارسی در عصر مشروطه»، گنجینه اسناد، ۶۲، ۱۳۸۵.
- حسینی روح‌الامینی، جمیله‌السادات، سیر تحول برنامه‌های درسی ابتدایی و راهنمایی (۱۳۰۱ تا ۱۳۸۴ شمسی)، تهران: نورالتقلین، ۱۳۸۵.
- راعی گلوچه، سجاد و داریوش رحمانیان، «سیاست و آموزش در دوره پهلوی دوم: بررسی موردی علل، چگونگی و فرایند تغییر مباحث و مصوبات شورای عالی فرهنگ: ۱۳۲۰-۱۳۳۲»، تاریخ اسلام و ایران، ۲۷، ۳۵، ۵۷-۸۰، ۱۳۹۶.
- دولت‌آبادی، یحیی، حیات یحیی، جلد: ۱، تهران: عطار، ۱۳۷۱.
- شوهانی، اصغر (سیاوش)، «شورای عالی معارف: موافقان و مخالفان»، پیام بهارستان، شماره ۷، ۱۳۸۹.
- صافی، احمد، سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، تهران: سمت، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۵.
- صافی، احمد، «نقش شورای عالی آموزش و پرورش در پیشبرد نظام آموزش و پرورش»، فصلنامه تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش). شماره ۲۴، ۱۳۶۹.
- فراهانی، حسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران، جلد: ۲، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۵. ه.ش.
- فراهانی، حسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران، جلد: ۳، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۵. ه.ش.
- کهندانی، مصطفی، تاریخ تطور و تحول شورای عالی آموزش و پرورش ۱۲۷۵ تا ۱۳۸۸ ه.ش، تهران: نورالتقلین، ۱۳۹۰.
- کهندانی، مصطفی، تاریخچه شورای عالی آموزش و پرورش، تهران: نورالتقلین، ۱۳۹۲.
- کهندانی، مصطفی، لوايح و قوانین تشکیل شورای عالی معارف، فرهنگ، آموزش و پرورش، تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۷۹.
- کهنه پوشی، سید مصلح، مصطفی مهرآیین، مجید کاشانی، مهرداد نوابخش و بهرام قدیمی، «تحلیل جامعه‌شناختی گفتمان سیاست‌زبانی در دوره‌ی پهلوی اول (با تأکید بر مصوبات شورای عالی معارف)»، تاریخ اسلام و ایران، ۳۱، ۵۱، ۱۶۹-۱۹۵، ۱۴۰۰.
- مؤلف ناشناس، «تاریخچه مختصر تشکیل شورای عالی آموزش و پرورش و دبیرخانه آن»، فصلنامه تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش). شماره ۴، ۱۳۶۴.
- وجدانی، فرزین، تحول تاریخنگاری در ایران معاصر: آموزش، ملی‌گرایی و فرهنگ‌نشر، ترجمه امیرسعید الهی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، ۱۴۰۲.

هدایی، محمد، «بیست سال آزمودن و جستن: نگاهی به برنامه‌های درسی دوره متوسطه عمومی در دو دهه نخست قرن حاضر»، تعلیم و تربیت، سال بیست و پنجم، شماره ۲ (پیاپی ۹۸)، ۱۳۸۸.

یزدانی، مرضیه، «تاریخچه معارف در ایران بازخوانی گزارش از رویکرد ایران به گسترش فرهنگ و ایجاد مؤسسات آموزشی»، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۳۱ و ۳۲، ۱۳۷۷.

«نگاهی به اسناد یک‌صد ساله یک نهاد از شورای عالی معارف تا شورای عالی آموزش و پرورش»، ۱۴۰۲. قابل دسترس در: <https://www.ibna.ir>.

«قانون اجازه تأسیس شعب شورای عالی معارف در مراکز مهمه ایالات و ولایات»، مصوبات مجلس شورا، ماده ۳، دوره ۶.

«قانون شورای عالی معارف»، مصوبات مجلس شورا، ماده ۱۵، دوره ۳.

اسناد

صورت مذاکرات جلسات شورای عالی آموزش و پرورش (معارف)، تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش. شماره جلسات در سال‌ها از این قرار است:

۱۳۰۱: جلسه‌های ۱، ۲، ۴، ۵، ۶؛ ۱۳۰۲: جلسه‌های ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۹، ۴۰، ۴۹؛ ۱۳۰۳:

جلسه‌های ۱۰، ۴، ۱۷، ۱۹؛ ۱۳۰۴: جلسه ۳۱؛ ۱۳۰۶: جلسه‌های ۸۶، ۸۷، ۸۹، ۹۰؛ ۱۳۰۷:

جلسه‌های ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۳؛ ۱۳۰۸: جلسه‌های ۱۳۶، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۴۸،

۱۶۰؛ ۱۳۰۹: جلسه‌های ۱۶۴، ۱۸۲؛ ۱۳۱۰: جلسه‌های ۱۸۶، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶؛ ۱۳۱۲:

جلسه ۲۶۰؛ ۱۳۱۳: جلسه‌های ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۱، ۳۰۰؛ ۱۳۱۴: جلسه ۳۱۷؛ ۱۳۱۵:

جلسه‌های ۳۳۲، ۳۳۷، ۳۳۹، ۳۴۰؛ ۱۳۱۶: جلسه‌های ۳۵۱، ۳۵۶، ۳۵۹، ۳۶۱، ۳۶۴؛

۱۳۱۷: جلسه‌های ۳۶۵، ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۴، ۳۸۳؛ ۱۳۱۸: جلسه‌های ۳۹۴،

۳۹۹؛ ۱۳۱۹: جلسه‌های ۴۱۷، ۴۲۰؛ ۱۳۲۰: جلسه‌های ۴۲۲، ۴۳۴.

پیوست

عقرب

بسم الله الرحمن الرحیم

اولین جلسه همایش علمی معارف
شیراز ۱۳۸۱

صفحه (۱)

موضوع خلاصه مذاکرات شورا عالی معارف که در چهارشنبه ۱۳۸۱
بنام آقای حضرت سید قطب اشرف رفاقی حاج محمد ششم مدینه در معارف و در وقت
دعوت مستظرفه داماد آقا سید محمد تقی استیلاست

اولین جلسه شورای عالی معارف روز دوشنبه ۱۳۸۱ در منزل حضرت
آقا سید محمد ششم مدینه در معارف در وقت استیلاست و مدیر طرح دعوت
از آقایان معوضه داماد آقا سید محمد تقی استیلاست شورا عالی معارف شده بود: آقایان
آقا سید مهدی لایمیجانی: آقای حاج شیخ محمد امین: آقای سید محمد تقی استیلاست: آقای
کارگزار: آقای دکتر امیر اعلم: آقای میرزا کاظمی: و غیره:

پیوست ۱. شورای عالی معارف، جلسه اول

جلسه هفتم ۱۴۳۰ هـ

۴۸

شورای عالی معارف در یوم دوشنبه هفتم برج جوزا (۱۳۰) در محفل
 آقا وزیر و آقا نیکو صورت جلسه گذشته قرائت و تصدیق شد.
 سپس مطابق دستور پرگرام ابتدائی مطرح شد و در جنبه
 پیشینها و آقا نیکو و تعلیقات و تحقیقات از فروع دین نظریاتی اظهار
 صحیح نظرات ایشان دین بود که دین اسلام و تحقیقات را نیز شامل
 و تحقیقات در پرگرام همسایس جزو فروع دین نوشته شو.
 آقا وزیر و آقا نیکو و آقا نیکو و آقا نیکو هر یک شریعت در جواب اظهار
 و صحیح جواب این بود که اگر چه و تحقیقات بر اعتبار فروع دین است لکن
 در پرگرام که براساس عموم ستم ایران دین از اسلام غیر مسلم نوشته میشود حیث
 فروع دین نیست و خود عثمان شش دارد بنفوده این مطلب در جلسه گذشته تمام و باقی
 در آن گذشته است دیگر تجدید مذاکره و در آن مورد مذکور
 بعد از آن شروع بقرائت پرگرام ابتدائی گردید و در جدول هم ارسال دوم شد

Scanned with CamScanner

جلسه ۳۹ ۱۱۶

۹ مغرب

سوالچهارم

فرائد

فرائد قرآن مجید

شرحیات

اول - اصول : در ذریعہ قدر با ضافہ صفت بجزئیہ و تفسیر با صفت آنها .

دوم - فروع : بیان مقصد از ارسال قدر از فروع مشکفانه - مشاکلہ و محرمات

- بیان تفسیر و دروم آن بطور اخصار - ذکر صغیرین : قدر - تحت - شهادت و بیباک

- کتب شادت - فتنہ جوئے - عیب جوئے -

اخلافت

مراد اولی جبار : ضافہ میان کنون در اخلافت در صورت زبردگان - شکر از شادی و چاپتر - حفت

- حسد و بخت - کجی - حفت شرف و اکبر - ذنای پسند - حفت و عدہ - حفظ قول و

- احقر از ذنای پسند - نکت و حفت - اتفاق - اتفاق - حفت - حفت - حفت - حفت

انفسار - فرائد از شروع - مفصل بیکباری و تسبیح .

Scanned with CamScanner

